

זבחי צדק

בס"ד

פירוש חדש על ספר בראשית ומקומות נוספים בתורה

מאת

הרב נטע בן אביגדור לייב ושיינא איטא שטיין

*****DRAFT*****

Draft Manuscript
March 2009
Rabbi Peter Stein
peterdstein@yahoo.com

ברוב תודות לה' יתברך

עמים הר־יקראו
שם יזבחו זבחי־צדק
(דברים לג:יט)

בראשית

ב (ח, טו-טז) וישם שם את־האדם - הפעם הראשונה. ויקח ה' אלהים את־האדם וינחהו בגן־עדן - הפעם השניה, שברח האדם מן הגן אחרי ששם אותו שם בתחילה כדי לעבוד את האדמה בעבור עצמו שנאמר "ושלחוהו ה' אלהים מגן־עדן לעבוד את־האדמה אשר לקח משם" (ג:כג). שכן יצר בני אדם לעבוד בעבור עצמו ולא בעבור הקב"ה, לפיכך צריך ה' לקחת את האדם שנאמר ויקח ה' אלהים את־האדם ולצות את האדם לעבודו שנאמר ויצו ה' אלהים על־האדם.

ד (כו) אז הוחל לקרא בשם ה' - עד כאן לא ראו בני אדם אלא מדת הדין כמו "הרבה ארבה עצבונך" (ג:טז) "ועתה ארור אתה מן־האדמה" (ד:יא). כשראו ששת ה' לאדם גם זרע וגם זרע זרעו תחת הבל בנו, ראו גם מדת הרחמים ולפיכך הוחל לקרא בשם ה'. (עיי' רש"י א:א)

ה (ה) אשר־חי - ועוד שנה אחד שישב באבילות על הבל בנו, וכאילו לא חי, וסכום הכל תתקל"א.

(כד) ואיננו - לשון שליחות ה', כראינו ביוסף שנאמר "והאחד איננו" (מב:יג) ואז "וישלחני אלהים" (מה:ז). וכן כי־לקח אתו אלהים - לעבודתו. וטאם "איננו" כדתנן "שלוחו של אדם כמותו" (ברכות ה:ה) ואינו לעצמו, וכל שכן שליח ה'.

(לא) שבע ושבעים שנה ושבע מאות שנה - שבע מספר שלימות הוא, כלומר למך ודורו הם סוף הדורות שיצאו מאדם וחוה. מכאן ואילך כל בני אדם יצאו מנח ואשתו.

ו (ז) את־האדם אשר־בראתי – מכאן שההורג את בנו של אדם כאילו הורג אותו.

(ח) ונח מצא חן בעיני ה' – גזר ה' בכל אדם שנאמר אמחה את־האדם...מעל פני האדמה (ז) ורק אחר כך נחם הקב"ה עוד פעם שנאמר ונח מצא חן בעיני ה'.

(ט) נח איש צדיק . . . בדרתיו – מכאן שלמד תורה אפילו בדורו שנאמר "ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר" (ישעיהו מב:כא). וכן למדנו רש"י (עיין ז:ב). תמים היה – עסק במצות שנאמר "האל תמים דרכו" (תהלים יח:לא).

ז (ב) תקח לך שבעה שבעה – זוג אחד מכל הבהמות באו מעצמם שנאמר "שנים שנים באו אל־נח" (ט). ועוד שש הזוגות מכל הבהמות היה צריך לחפש אותם. ומאי "תביא אל התיבה" (ו:יט)? הביא אותם מבחוץ התיבה לתוכה.

ח (טו-יח) צא מן־התיבה אתה ואשתך ובניך ונשי־בניך...ופרו ורבו על־הארץ. ויצא־נח ובניו ואשתו ונשי־בניו – ששמרו הלכות נדה כל השנה בתיבה. דבר אחר: ויצא־נח ובניו ואשתו ונשי־בניו – מנעו מלפרות ומלרבות שלא רצו שהקב"ה יחריב את זרעם כמו שעשה לזרעי אבותיהם. (עיין רש"י ז:ז, ח:טז)

ט (ז) ואתם פרו ורבו – הפעם השלישי שצום כך ולא שמעו אליו עד שנשבע הקב"ה שלא יחריב את זרעם שנאמר ואני הנני מקים את־בריתי (ט) ומיד ומאלה נפצה כל־הארץ (יט). (עיין ח:יח)

יא (ל) ותהי שרי עקרה – מדת נפשה. אין לה ולד – מדת גופה.

יב (א) ומבית אביך – והלא מת תרח אביו? ועוד, כל בני בית אביו שבאו מאור כשדים הלכו עמו כנענה. אלא מבית אביך מדרכי אביך.

יג (ג) ונברכו בך כל משפחת האדמה – הבינונים – כל שלא מברכים אותך וגם לא מקללים אותך – גם הם נברכו במגורך בקרבם.

יד (ח) ויט אהלה בית־אל – התחיל אברם ללמוד תורה שנאמר "אשרי יושבי ביתך" (תהלים פד:ה) ו"אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים...כי אם בתורת ה' חפצו" (תהלים א:א-ב).

טו (כ) ואת־כל־אשר־לו – ולא לקח לו פרעה את כל המתנות שנתן לאברם מפחד ה'. עיין רש"י טז.

טז (ג) בתחילה – בתחילת לימודו תורה כשפרשתי לעיל (יב:ח). ובגלל זה לשון בתחילה ולא בראשונה כבפסוק הבא.

יז (ה) ואהלים – ומכאן שעניו היה אברם יותר מלוט שאע"פ שרכש רכוש גדול בהרן, לא הטה אלא אוהל אחת לעצמו שנאמר "ויט אהלה" (יב:ח). ואם תאמר ואהלים הם בשביל רועיו, גם לאברם היה רועים ולא כתוב אלא "אהלה".

יח (ח) כי־אנשים אחים – כאנשים אנחנו מדברים על צורכי משא ומתן וכאחים אנחנו מדברים בדרך אהבה ושלוש.

יד (יט-כ) ברוך אברם... וברוך אל עליון – יתכן שהקדים את אברם להקב"ה? הה"ד "התהלך לפני" (יז:א). בזמן שברכהו מכלי-צדק, לא ענה אברם אמן. אחר ששמע מפי הגבורה "התהלך לפני", אמר בלבו אמן אמן.

טו (ה:ו) ויאמר הבט-נא השמימה וספר הכוכבים – הה"ד "והיו לאתת" (א:ד). והאמן בה' – כמו כן ראו כל ישראל אותות והאמינו בה' שנאמר "וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ה' במצרים... ואמינו בה'" (שם' יד:לא).

טז (ג) אישה – לא צריך המלה הזאת שכבר כתוב אשת אברם (א) אשת-אברם (ג). אלא פרט אישה לדגש שהיה לשרה ראשון והיא האשה העדיפה שלא תקל בעיניו ובעיני הגר. ולמרת זאות ותקל גברתה בעיניה (ד).

יז (ב,ו) וארבה – וארבה תלמידי חכמים בין זרעך בשכר שהתהלכת לפני ואין הליכה לפני הקב"ה שלא בדרכי התורה. והפרתי – במספר ובעושר ובכבוד שנאמר ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו.

(ג) וידבר אתו אלהים – לשון קשה היא כמו "וידבר אתם קשות" (מב:ז). ומה קשה כאן? ענין המלה בזקוניו וגם שלא יירש ישמעאל בנו. וכן ראינו ויאמר אברהם אל-האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך (יח), וכן להלן "וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו" (כא:יא).

(ז) והקמתי את-בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחר-ך – שבכל

דור ודור מקים הקב"ה את בריתו עם בני ישראל מחדש.

(כב) ויכל לדבר אתו – ולא שהה ה' שימחה עוד אברהם על ירושת בניו. וכמו כן "וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם" (יח:לג).

יח (יז) המכסה אני מאברהם אשר אני עשה – פן יאמרו הגוים שידע אברהם ולא ביקש רחמים עליהם. ואילו אם כסהו הקב"ה, לא אפשר להם.

(כא) ארדה־נא ואראה...עשו | כלה ואם־לא אדעה – פרשתי "כלה" לפי האומרים כליון. ואם־לא אשחית את סדום ועמרה, אז אדעה כי אברהם ירא אלהים הוא. שכבר ידע ה' שחטאו אנשי סדום ככתוב בסמוך ויאמר ה' זעקת סדם ועמרה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד (כ). ואם לא תושחתו, רק על ידי אברהם שיטעון בעבורם. וכל זה נסיון לאברהם. ועיין פרושי לקמן כב:יב.

(כד) צדיקים – חסר י' בכל הפרשה הזאת, כי אע"פ שנשאו ונתנו, ידעו שניהם שלא היה שם צדיקים כמנין הזה.

(כה) חללה לך מעשת כדבר הזה להמית צדיק עם־רשע – נסה לערער מדת הרחמים. חללה לך השפט כל־הארץ לא יעשה משפט – נסה לערער מדת הדין. דבר אחר: השפט כל־הארץ לא יעשה משפט – והלא התנית על בני "ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (יט)? אף אתה תעשהו.

(לב) ואברהם אך־הפעם אולי ימצאון שם עשרה – למה הפסיק

בעשרה? הלא צדיק אחד זוכה להנצל? אלא שחשב אברהם שהיו עשרה צדיקים בסדום. ואלו הן: לוט ואשתו, שתי הבנות הנשואות ובעליהן, ושתי הבנות הארוסות ולוקחיהן כדפירש רש"י (יט:יד). ולא ידע אברהם שחתניו של לוט רשעים היו. וכן עיין חזקוני כח.

(לג) כאשר כלה לדבר אל-אברהם - אע"פ שכבר אמר אברהם ואדברה אך-הפעם. מכאן למדנו שהמלך הוא הכלה לדבר עם עבדו ולא להפך אלא אם כן יש דבר מצוה כלמד רבי אלעזר במסכת שבת מ"אל-נא תעבר מעל עבדך" (ג) (עיין שבת קכ"ז). ואברהם שב למקמו - לטיבו, שעניו היה ולא היה דרכו לריב כלפי מעלה.

יט (ג) ויפצרו־בם - לא בשם הכנסת אורחים, אלא כי ידע לוט שמקום סכנה היתה. ועוד, בראשונה, הזמין אותם כדרך אורחים וכשסרבו כדרך מהירות. ועוד, פרט לוט והשכמתם והלכתם לדרככם (ב) שישכימו לפני אנשי העיר כדי לברוח בסתר.

(ו) והדלת סגר אחריו - שלא תשמעו בנותיו. דבר אחר: הדלת סגר מאליה לרחם על הבנות שלא תשמעו את אביהם מציע דבר רע כזה.

(ט) האחד בא-לגור וישפט שפוט - וכן הדבר. והלא כתוב "ולוט ישב בשער-סדם" (א)? ויפצרו באיש בלוט - גם באיש גם בלוט, שהיה איש אחד מכל אנשי סדם שעמד עם לוט ומחה. ומי הוא? ברע מלך סדם, שהציל אברם אותו מארבעה המלכים. ועיין יד, יז-כד.

(יב) עד מִי־לֶךְ פֶּה – צוּ אֶת לוֹט לְנוֹס וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים.
לְפִיכֵךְ שָׁאלוּ עַד מִי־לֶךְ פֶּה, כְּלוּמַר אֵין לֶךְ מְצִיל זֹלַתִּינוּ,
תַּעֲשֶׂה כָל מָה שֶׁנִּגִּיד לֶךְ.

(טו) וְאֵת שְׁתֵּי בְנֵי הַנְּמֻצָּאִת – וְהַבָּנוֹת הָאֲחֵרוֹת כֹּאֲלִיו לֹא
נִמְצְאוּ, דִּהְיִינוּ כְּמַתִּים, כִּי הִסְתַּכְּלוּ בַּעֲלִיהֶן עַל לוֹט כְּמַצְחָק,
וְסוֹפֶם לְהַשְׁמֵד.

(טז) וַיִּתְּמַהֲמָה – רָצָה לְהַצִּיל אֶת הָאִישׁ. וְעֵיין יט:ט, יט:כא.

(כא) נִשְׁאַתִּי פָּנֶיךָ גַם לְדַבֵּר הַזֶּה – כִּבְר בִּקֵּשׁ אֶת הַמֶּלֶאךָ
לְהַצִּיל אֶת הָאִישׁ. עֵיין יט:ט, יט:טז.

(לג) בַּשִּׁכְבָּה – לֹא יָדַע בְּזִמְנָהּ הַמַּעֲשֶׂה. וּבִקְוָמָה – וְלֹא יָדַע אַחֵר
שֶׁהִרְתָּה שֶׁמִּמֶּנּוּ הִזְרַע. וְכֵן בַּצֵּעִירָה (לה).

כ (יג) זֶה חֶסֶדְךָ – מִדְּבַר הַתּוֹרָה בְּשְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת אֶחָד לְשׁוֹמַע
מִפִּי הַמְּדַבֵּר וְאֶחָד לְנוֹ, שֶׁשָּׁמַע אֲבִימֶלֶךְ חֶסֶד כְּתָרְגָם אֹנֶקְלוֹס
”טִיבוֹתֶיךָ”, אֲבָל כִּיּוֹן הַכְּתוּב לּוֹמַר לְנוֹ גַּם חֶסֶד כְּמוֹ ”חֶסֶד הוּא”
(וי' כ:יז) כִּי צָפָה אֲבִרָהֶם הַדְּבַר הָרַע הַזֶּה שִׁיקְרָה לְשִׁרָה. וְכֵן
לְהֵלֵךְ ”כְּחֶסֶד אֲשֶׁר עָשִׂיתִי עִמָּךְ” (כא:כג).

כא (כג) כְּחֶסֶד – כְּמוֹ ”חֶסֶד הוּא” (וי' כ:יז). וְעֵיין לְעִיל כ:יג.

כב (ה) וְנִשְׁוֹבָה אֲלֵיכֶם – הָאֲמִין אֲבִרָהֶם שִׁישׁוּבוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּיו.

(יב) כִּי עֵתָה יָדַעְתִּי כִּי־רָא אֱלֹהִים אֶתָּה – רַק עֵתָה יָדַעְתִּי, כִּי

לא צלח אברהם בנסיון בסדום שנאמר "ואם-לא אדעה" – שטען עד עשר צדיקים ולא עד צדיק אחד ולפיכך עוד לא הבין את ההוראה "וכל המקיים נפש אחת מישראל כאלו קיים עולם מלא". (בבא בתרא יא.) אחר העקידה, הבין. ועיין פירושי לעיל יח:בא. את-בנך את-יחידך – ו"אשר אהבת" לא כתוב פה, כלומר עתה ידעתי שאתה לא אוהב את בנך את יחידך יותר ממני.

כג (ב) ולבכתה – כי זעירא שלא היה יכול לכלות בכתה עד שיקנה קבר.

(ח) ופגעו-לי – שכבר שאל מעפרון לקנותה ומיאנהו.

(טז) לעפרן – חסר וי"ו, כלומר שנתמעט בעיני בני חת על ידי שנשא ונתן כך.

(יז) וכל-העץ אשר בשדה – שבזמן מכירתה, אמר עפרון לאברהם "אני מוכר לך את שדי ואת מערתי" ולא קיבל אברהם עד שפירש "היא וכל מה שבתוכה" כדתנן חז"ל (בבא בתרא ד:ט), כי חשב עפרון לחזור ולקצוץ את העצים למכורם ולסמוך על דבריו שמכר את השדה ואת המערה, והעצים איננו נכללו.

כד (ד) אל-ארצי ואל-מולדתי – ו"אל בית אבי" לא כתיב כדלעיל (יב:א), כי ידע אברהם שרע יצרם כדראינו ויאמר אחיה ואמה תשב הנערה אתנו (נה). ועיין פירושי שם.

(ז) הוא ישלח מלאכו לפניך – אבל לא ראינו שום מלאך.

אלא לא הוצרך המלאך כי תאבה רבקה ללכת.

(י) מגמלי אדניו... וכל-טוב אדניו – פרט של אברהם היו פן יחשוב אדם של העבד היו ולא הלך אלא לארוס אשה בשבילו או בשביל בנו.

(טז) בתולה – במחשבה. ואיש לא ידעה – בגוף.

(כא) מחריש לדעת ההצליח ה' דרכו אס-לא – אע"פ שהופיע סימנו מיד, שהה עבד אברהם, זהו שאמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן "וקשין לזווגן בקריעת ים סוף" (סוטה ב.).

(כח) לבית אמה – ולא "לבית אביה" שלא נכבד בתואל בניני בני ביתו, וכן להלן ויען לבן ובתואל (נ) והקדים לענות לבן לפני אביו. ונגלה הסיבה ויאמר אחיה ואמה תשב הנערה אתנו (נה) ואילו בתואל איש ישר היה. ומתוך שהולין את בתו בדרך חסד, מצאה חן בעיני עבד אברהם. ועייין פירושי להלן נה.

(לו) ויתן-לו את-כל-אשר-לו – פתח ברכוש כי ידע את לב לבן.

(מא) מאלתי – מנהג היה בארצם לדבר בלשון "אלה" ולא "שבעה" וידע עבד אברהם ודבר בלשונם.

(נ) רע – שבלב לבן. או-טוב – שבלב בתואל. ובכל מקום אחר, נחלפו המילים, כמו "ועץ הדעת טוב ורע" (בר' ב:ט) "לדעת טוב ורע" (בר' ג:כב) "לא ידעו היום טוב ורע" (דב' א:לט).

(נג) ומגדנת – לשון "מגיד" כי נתן להם מגידים תורה ללמד אותם דרכי בית בעלה. לאחיה ולאמה – אבל לאביה נתן מוהר בתולה, ולא כתוב כאן כי דרך בני אדם לעשות כן, ונתן לאביה כי הוא כבודו, אע"פ שלא נכבד היה בעיני ביתו. עיין פרושי לעין כד:כח.

(נה) תשב הנערה אתנו ימים או עשור – דברי מרמה הם, שלא כווננו לשלחה אלא להחזיק במתנות בלבד. אחר תלך – היא, דהיינו רבקה, תלך, אבל אתה תצא עכשיו. וזממו שלא ישלחוה כמו שעשה לבן בדבר רחל, שנאמר "ויקח את לאה בתו ויבא אתה אליו" (כט:כג).

(נו) את־פיה – לא היא עצמה אלא אחד קרובה לה כמו "הוא יהיה לך לפה" (שם' ד:טז). ומי היתה? דבורה מנקתה, שחשבו שלא תסתורם עבד ביתם. לפיכך וישלחו את־רבקה אחתם ואת־מנקתה (נט) שלא בטחו בה עוד.

(ס) ויירש זרעך את שער שנאיו – אל תקרי "שער" אלא "עשר" שנאמר "כי כל העשר אשר הציל אלהים מאבינו לנו הוא ולבנינו" (לא:טז).

(סו) את כל־הדברים אשר עשה – ולא את העבודה זרה ואת המרמה שעשו קרוביו, כדי שלא ידבר לשון הרע.

כה (יב, יט) ישמעאל בן־אברהם...יצחק בן־אברהם – אין מקום אחר בתורה שכתוב אלה תולדות פלוני בן אביו, וכתוב כאן להשוות את ישמעאל ליצחק ולכבדו לומר שאע"פ שבית

ישראל יבא מזרע יצחק, אין דבר רע בישמעאל והנה אהוב הוא בעיני אביו. ואע"פ שבן שפחה הוא, בן גמור הוא לאביו ובכורו.

(טז) לאמתם – אל תקרי לְאִמָּתָם אלא לְעַמָּתָם כלומר כנגד שנים עשר שבטי ישראל כנשבע ה' לאברהם "וגם את בן האמה לגוי אשימנו" (כא:ג). לפיכך גוע אברהם זקן ושבע (ח) כי גדל ה' את שני בניו כאשר דבר.

(כב) אִם־כֵּן למה זה אנכי – אִם־כֵּן שבני ילחמו זה עם זה למה זה אנכי שאיני רוצה להביא מלחמה לתוך העולם. דבר אחר: למה זה אנכי למה אנכי חייה להביא לתוך העולם עובד כוכבים?

(לב) הנה אנכי הולך למות – יתכן שקרוב היה למות ממש, שכתוב בסמוך ויהי רעב בארץ (כו:א).

כו (ו-ז) ורדפתם את־איביכם – ורדפתם תחילה מהארץ, אז ונפלו לפניכם לחרב, כי כבר הבטיח וחרב לא תעבר בארצכם.

(יב) ויזרע – לשון משא ומתן הוא, וידוע שרועים היו אבותינו שנאמר "רעה צאן עבדיך גס־אנחנו גס־אבותינו" (מז:ג) ולא עובדי אדמה. ועוד ויהי רעב בארץ (א). או, דוקא מתוך כך העשיר, שלא גדלו זרעים בארץ אלא זרעיו. דבר אחר: ויזרע יצחק בארץ ההוא – למד תורה בין הפלשתים כי ראה מנהגיהם הרעים שהיה רגיל ביניהם לשכוב את נשים שתאויס לבבותיהם שנאמר כמעט שכב אחד העם את־אשתך (י). וימצא בשנה ההוא מאה שערים – מצא בין הפלשתים מאה צדיקים שנאמר "זה השער לה' צדיקים יבאו בו" (תהלים קיח:כ) ולמד להם

הרבה תורה. לפיכך ממשיך הכתוב ויגדל האיש...ויהי-לו...ועבדה רבה (יג-יד) ואל תקרי ועבדה אלא ועבדה שעשה עובדי ה' בין החטאים כשם שעשה אביו בחרן.

(כח) ראו ראינו כי-היה ה' עמך - ראינו כמה בינינו הסרת מאלינו והולכתם לאלהיך (עיין יב). לפיכך תהי נא אלה בינותינו בין עובדי ה' שנשארו בארץ פלשתים לבין אבימלך. בינינו ובינך - ובין אבימלך לבין יצחק.

(כח-ל) ראו ראינו - יבשו כל הבארות בגרר על דבר הבארות שריבו רועי גרר עליהם, ובאו אבימלך ושריו לפייסו. וילכו מאתו בשלום - כי קבלו שמועה ששבו המים.

כז (א) ויקרא את-עשו | בנו הגדל - כתיב חסר, כלומר שעוד לא היה הגדול כי מכר את בכרתו. דבר אחר: פסיק כלומר שקרא יצחק גם את עשו וגם את בנו הגדל, היינו יעקב, כי כבר מכר את בכרתו לו. ויאמר אליו בני - לא פרט איזה בן, שצפה שכיון הקב"ה לתת את אחזתו ליעקב אע"פ שלא היה בכורו.

(ד) תברכך נפשי - נפשו ולא הוא עצמו, שידע בלבו שיברכהו וירבו ה' ביעקב ולא בעשו. ואילו "ואברכים" (מח:ט) - יעקב עצמו ולא נפשו.

(ה-ו) בדבר יצחק אל-עשו בנו - כנאמר "ויהאב יצחק את-עשו" (כה:כח). ורבקה אמרה אל-יעקב בנה - כנאמר "ורבקה אהבת את-יעקב" (כה:כח).

(ח) לאשר אני מצוה אתך - הוסיפה רבקה את הדברים האלה

כי ידעה שיתמהמה יעקב מלכחש לאביו ואילו להלן כתוב רק "שמע בקלי" (מג) שפחד גם יעקב מחמת אחיו.

(כ) כי הקרה ה' אלהיד – ולא "אלהינו", כי דבר בקול עשו, שלא היה מיראי שמים.

(לח) וישא עשו קלו ויבך – בצרתו, על שלקח נשים מבנות כנען ולפיכך קבל ברכה רעה מפני שלא כבד את אביו ואת אמו ככתוב "ותהיין מרת רוח ליצחק ולרבקה" (כו:לה). אבל על יעקב, שלקח נשיו מבית אבי אמו, כתב רחמנא "וישא את קלו ויבך" (כט:יא) – ויבך בשמחה.

(מד-מה) עד אשר-תשוב חמת אחיד – מעלי. עד-שוב אף-אחיד ממך – וגם ממך. למה אשכל גם-שניכם יום אחד – שמע עשו מה שעשתה אמו ושנא אותה, והיתה כמת בעיניו.

כח (ה) אם יעקב ועשו – נזכר יעקב לפני עשו כאילו היה הגדול, שמכר לו עשו את בכרתו. ודומה לאפרים ומנשה ככתבתי שם (עיין בר' מח:ה). דבר אחר: אם יעקב ועשו – עוד לא נראה רבקה עצמה בתורה, ובא הכתוב לומר שמחל עשו את אמו בחייה, ומתה כאם שני בנים. (עיין פרושי כז:מה)

(ח) כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו – ולא בעיני רבקה אמו כנאמר "ותהיין מרת רוח ליצחק ולרבקה" (כו:לה)? אלא שעוד לא ראה אותה עשו כאמו כנאמר "למה אשכל גם-שניכם יום אחד" (כז:מה).

(יג) אביך – ולא כתוב ליצחק כי עדיין אהב את עשו יותר ממנו.

(טז) משנתו – מכאן שנשאר יעקב בבית אל שנה אחת. והלשון כמו "כבש אחד בן שנתו" (במ' ז:טו). ומה עשה? למד תורה בישיבה שלמעלה מפי הגבורה עצמו שנאמר אין זה כי אם בית אלהים (יז) ואין בית אלהים אלא תורה שנאמר "לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב וירנו מדרכיו" (ישעיה ב:ג). והנה מלאכי אלהים עלים וירדים (יב) – מגידי שיעור היו שלמדוהו מקרא משנה ותלמוד. ואחר כך הלך לישיבות של שם ואבר. יש ה' בקמום הזה ואנכי לא ידעתי – בכל מקום בעולם יש אפשרות לאדם ללמוד תורה רק שצריך לכוין את לבו.

(כ-כא) לחם לאכל ובגד ללבוש ושבתי בשלום – ואשה לשאת לא כתוב כי לדעתו עיקר הנסיעה הוא לנוס מאחיו. דבר אחר: ושבתי בשלום – היינו עם אשה הגונה כדפירש רד"ק.

כט (א) וישא יעקב רגליו – עוד כבודות היו כי לא רצה לעזוב את בית אמו.

(ט) ורחל באה עם־הצאן אשר לאביה – עם כל הצאן אשר לאביה, לומר שלא היו ללבן אלא צאן קטנות שרועה אחת יכולה לרעותן ואילו צאן גדולות צריכות רועים רבים שנאמר "זיהי לו צאן רבות ושפחות ועבדים" (ל:מג), וזהו שאמר "כי מעט אשר היה לך לפני ויפרץ לרב" (ל:ל).

(י) ואת־צאן לבן אחי אמי – לדגש שעודנו היו ללבן אע"פ שלעתיד יהיו ליעקב כאמרו בני לבן "לקח יעקב את כל אשר לאבינו" (לא:א). וישק את־צאן לבן אחי אמו – גמל על לבן

את החסד שעשתה אמו לגמלי אבי אביו.

(יב) כי אחי אביה הוא – כי קרובים הם. וכי בן־רבקה הוא – אבל הוא לא בא מבית עבודה זרה, שידוע בבית לבן שרבקה קבלה עליה הקב"ה. ועיין פירושי כד:נג.

(יד) אך עצמי ובשרי אתה – דהיינו רמאי.

(יט) שבה עמדי – לא הודה לתנאי יעקב בפירוש, ואמר שבה עמדי במרמה כלומר שבה עמדי הרבה שנים יותר משכוונת.

(כא) הבה את־אשתי – כבר קדש אותה לפני שבעת השנים. ואבואה אליה – לחופה.

(כד) ללאה בתו שפחה – אע"פ שהיתה בתו, הרגישה כשפחה בנתינתה ליעקב כי ידעה שלא אהבה ולא רצתה.

(ל) ויבא גם אל־רחל ויאהב גם־את־רחל מלאה – אל תקרי מְלָאָה אלא מְלָאָה. אף־על־פי שלכתחלה אהב את רחל, האהיב את לאה בעניו מפני שלום הבית.

ל (ט-י) ותתן אתה ליעקב לאשה ותלד זלפה – "ותהר" לא כתוב, כי הרתה בלילה הראשון.

(כה) אל־מקומי – אל לימודיו, שיושב אוהלים היה, אלא במגוריו בבית לבן רועה היה בשדה. ולארצי – כמשמעו.

(לד) הן – קבל את דבריו, אבל לו יהי כדברך – שימצא הכל

גנוב אתו ולא יהיה צריך ליתן לו מאומה.

לא (א) את כל-אשר לאבינו – שכן היה דעת לבן שנאמר הבנות בנתי והבנים בני והצאן צאני וכל אשר-אתה ראה לי-הוא (מג). ומאשר לאבינו דהיינו בנותיו ושפחותיו עשה את כל-הכבוד הזה – ילד לו אחד עשרי בניו ובתו האחת, ונקראו "כבוד" מפני שבנים מגביהים את הוריהם בעיני בני אדם.

(ב) איננו עמו כתמול שלשום – שבאמת לא היה עמו כלל כי אם שיכול לבן להרויח ממנו.

(ד) השדה אל-צאנו – שלא רצה יעקב לעזוב את צאנו פן יבאו בני לבן לגנוב אותן.

(ט) ויצל אלהים את-מקנה אביכם ויתן-לי – ככתוב בתורתו "ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו" (דברים יט:ט). דבר אחר: ויצל – הציל ה' את המקנה מלהשתמש לעבודה זרה.

(יג) אשר נדרת לי שם נדר עתה קום צא מן-הארץ הזאת ושוב אל-ארץ מולדתך – ליתן צדקה מכל הרכוש שהשפיע הקב"ה עליו, שנאמר "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך" (כח:כב). דבר אחר: אשר נדרת לי שם נדר – כשלא היה לך כלום שנאמר "במקלי עברתי את הירדן הזה ועתה הייתי לשני מחנות" (לב:יא) ועכשיו שיש לך רכוש גדול, לא תלך אחרי דרך בני אדם לבטל מנדריו כמו שהזהיר הכתוב להלן "ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך...ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" (דב' ח:יד-יז), שקל לאדם לדור כשאין לו, וקשה לו להפריש כשיש לו.

(יח) מקנה קנינו – אישור שקנה אותם דרך ישר מלבן כדאמר ולא גנבם.

(יט-כ) הארמי – להבחין ביניהם, שאע"פ שאחים הם, יעקב עובד ה' הוא ולבן עובד תרפים הוא. ותגנב...ויגנב – גם שניהם גנבוהו, וגם שניהם כוונו לטובו שלבן, שראתה רחל שהלך לבן דרך שלשת ימים לגוזו את צאנו ולא לקח עמו את התרפים, וחשבה לעצמה "מה הם לו אם לא לקחם לזמן ארוך כזה", לפיכך גנבתם כדפרש רש"י "להפריש את אביה מע"ז" (יט). וחשב יעקב "אם אשאל אותו רשות לצאת, ימאני עד שיגנוב ממני את כל רכושי. ואילו אם איני אשאל, לא יחטא בדרך הזה."

(כה) תקע את-אהלו – הקהיל את כל ביתו והכינס למלחמה שנאמר "ואם באחת יתקעו ונועדו אליך הנשיאים ראשי אלפי ישראל" (במ' יד). ואם תאמר במלחמה הריעו ולא תקעו שנאמר "וכי תבאו מלחמה בארצכם...והרעתם" (במ' יט) אימא "בארצכם" אבל בראץ אחרת תקעו. ולבן תקע את-אחיו – גם הוא תקע בשופר כאילו להכינס למלחמה להפחיד את יעקב שנאמר יש-לאל ידי לעשות עמכם רע (כט) אבל לא כיון להרעו ממש.

(ל) נכסף נכספתה – לקחת מעמי את כל כספי כדאמרו בנותיו כל העשר אשר הציל אלהים מאבינו לנו הוא ולבנינו (טז), ועתה שרכשת את הכל הלך הלכת. לבית אביך למה גנבת את-אלהי – שאלה אמתית היא, שידע לבן שאין יעקב ובית אביו עובדי אלילים, לפיכך מה שימוש להם התרפים?

(לג) ובאהל לאה...באהל רחל – מכאן למדנו ששנא לבן את יעקב יותר מאהב את בנותיו שחיפש באהליהן אע"פ שנשבע יעקב עם אשר תמצא את־אלהיך לא יחיה (לב). ויבא לבן באהל יעקב | ובאהל לאה, פסיק, כלומר אוהלו לא אוהלה היה, ששנאה היתה. אבל אוהל יעקב הוא אוהל רחל. אז ובאהל שתי האמהות...ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל – מאהל לאה – דהיינו אוהל זלפה, וגם הוא נקרא "אוהל לאה". ויבא באהל רחל – דהיינו אוהל בלהה, וגם הוא נקרא "אוהל רחל".

(לה) לוא – כתיב מלא להבליט שזה לא נכון, ואע"פ שעברה על כבוד אביה, פיקוח נפש היה.

(לו) כי דלקת אחרי – כי רדפת אחרי גם ביום וגם בלילה כשהיו צריכים להדליק לפידים לראות את הדרך. ובגלל זה השיגוהו דרך שבעת ימים ביום אחד כדפריש רש"י.

(לז) אחי ואחיך – כלומר עוד לא אחים אנחנו וכאמרו רחל ולאה "הלוא נכריות נחשבנו לו" (טו).

(נג) וישבע יעקב בפחד אביו יצחק – יתכן להבלבל, חו"ש, בין אלהי אברהם לבין אלהי נחור, כי אחים היו, לפיכך נשבע בפחד אביו יצחק שידועה בדיוק מי הוא.

לב (יב) אם על־בנים – מכאן שרצח עשו את רבקה אמו בעברתו ועכשיו ירצח גם את בנה ואת נכדיה. דבר אחר: אמר יעקב לפני הקב"ה: רבונו של עולם, לא בן תורה עשו אחי ולא

למד מה שכתוב בתורתך "לא תקח האם על הבנים" (דב' כב:ו) וגם "אתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד" (וי' כב:כח) שאם היה לומד כך לא הייתי ירא עכשיו. אבל מפני שלא היה כן, זעק הצילני נא מיד אחי.

(יח) כי יפגשך עשו – ולא כי תפגש אותו, אלא כשתראה אותו תשהה במקומך עד שיגיע לך פן יחשוב שאתה הולך לקראתו במלחמה.

(כא) ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו – חזר יעקב ואמר פעם שנית כי בראשונה מחו עבדיו ואמרו למה נגלה לו שאתה ומשפחתך באו בקרוב עד שנראה דעתו אם הוא בא להכותך אם לא ואמר להם יעקב הבטיח לי הקב"ה "אנכי עמך ושמרתיך...והשבתיך אל האדמה" (כח:טו) ועכשיו הכל בידו, לפיכך ואמרתם.

(כה) ויאבק איש עמו עד עלות השחר – למדו תורה ביחד כל הלילה כדתנו חז"ל "והוי מתאבק בעפר רגליהם". (אבות א:ד)

(ל) וישאל יעקב ויאמר הגידה־נא – אין זאת לשון שאלה, אלא שאל יעקב פעם אחת ומיאן, ואחר כך צוהו בלשון הגידה־נא.

(לג) ולחצי שבט מנשה – לא נזכר עד כאן שמחלוקת היה בשבט מנשה אם להתנחל בארץ ישראל אם להתנחל בעבר הירדן. שחששו חצי השטב על צרכי מקניהם וקרא איש לרעהו "וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה...כגן ה' כארץ מצרים" (בר' יג:י). וחצי השבט חשבו על חטא אבותם ופחדו מה' כפי שהזהיר משה "ולמה תניאון את לב בני ישראל מעבר אל

הארץ אשר נתן להם ה'. כה עשו אבותיכם...ויחר אף ה' (לב:ז-י). ואף כשראו שהתיר משה אתם לשב בעבר הירדן, לא רצו אותו החצי שילדיהם יגדלו בין החצי שתאוו אחרי מצרים כמה שיצוה ה' "לא תספון לשוב בדרך הזה עוד" (דב' יז:טז). ועיין פירושי טו:לט.

לג (ז) נגש יוסף ורחל וישתחוו – ובראש פרשת וישב חשבו אחיו לאמר "יוסף שהקדימה והגדישה התורה שהשתחוה לעשו הרשע אף לפני אמו ועתה הנשתחוה לו?" לפיכך אמרו "המלך תמלך עלינו" (לז:ח).

(ט) יש-לי רב – והוא למדני את המצות "לא תקם ולא תטר" (וי' יט:יח), לפיכך אל תירא, שלא ארע לך, וגם אין צורך לפייס אותי במנחתך, יהי לך אשר-לך.

(יא) ויפצרו בו ויקח – מתוך כבודו. וכן ראינו בפרשת וירא "כי ברחוב נלין ויפצר בם מאד ויסרו אליו" (יט:ב-ג).

(יז) ויבן לו בית – עשה שלום בין נשיו להיות בית אחד. וכן הגדישה התורה ויבא יעקב שלם (יח). שכשיצא מפדן ארם לא כתוב אלא "ויברח הוא וכל אשר לו" (לא:כא) אבל כשעלה לבית אל כתוב "ויאמר יעקב אל ביתו" (לה:ב). וכן כתב דוד שנאמר "בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לעז" (תהלים קיד:א) ואל תקרי לעז אלא לזוה, היא בית אל, ונקרא בית.

(יח) שלם – עוד לא נטמאה דינה בתו על ידי שכם. דבר אחר: עוד לא נסו אנשי שכם לגזול את רכושו שנאמר "האנשים האלה שלמים הם" (לד:כא) ונגלה דעתו "מקנהם וקנינם וכל

בהמתם הלוא לנו הם" (כג). דבר אחר: בא יעקב בשלום, אבל לא יצא בשלום שנאמר "עכרתם אתי להבאישני בישב הארץ" (ל).

(יט) ויקן את-חלקת השדה – שידע לבבם של בני שכם וקנה לו את החלק הזה פן יאמרו לו בני חמור תן לנו את דינה בתך תחת השדה אשר אתם חונים עליה.

לד (טז) ואת-בנותיכם נקח-לנו – וכן הדבר שנאמר ואת-כל-טפם ואת-נשיהם שבו ויבזו (כט).

(כא) וישבו בארץ ויסחרו אתה – גם הם דברו במרמה, שאמר למעלה "שבו וסחרוה והאחזו בה" (י) ואין כאן אלא וישבו...ויסחרו כשהולך ואמר "מקנהם וקנינם וכל בהמתם הלוא לנו הם" (כג).

(כד) וישמעו – שמעו אנשי העיר שדברו במרמה ולא הסכימו אלא לקחת את כל רכוש יעקב. וכמו שכתוב באברהם "וישמע אברהם אל עפרון וישקל" (כג:טז).

(כה) שני-בני-יעקב שמעון ולוי – מוכנים היו כל בני יעקב לנקם על דינה והגרילו גורלים ונפל הגורל על שמעון ולוי.

לה (ב) ואל כל-אשר עמו – אלה הנשים והטפים ששבו בשכם. דבר אחר: אלה האנשים ששלח עשו עמו שנאמר "ואציגה נא עמך מן העם אשר אתי" (לג:טו).

(יא) פרה ורבה – ביחיד ולא ברבים, שאילו ברבים דיבר היה

כוונתו על בניו או בדרך כלל אלא מפני שפרט ביחיד משמע שעדיין חסר יעקב בן אחד. ואותו הלילה, בא יעקב ושכב עם רחל אשתו ונתעברה עס בנימין. וכן כתוב בסמוך ויסעו מבית אל...ותלד רחל (טז).

(יח) בנימין – כשאכלו כלם בשולחן, ישבה רחל בצד ימין ליעקב, הוא הצד הנכבד, לפיכך קרא לו בן ימיני.

(יט-כא) ותקבר...ויצב יעקב מצבה...ויסע – ולהתאבל עליה לא כתוב כמו שראינו באברהם "ויבא אברהם לספד לשרה ולבכתה" (כג:ב). וחייבים אנו לומר שידע יעקב שקרוב היה אביו למות ומהר בדרך לראותו לפני מותו. וסמוך לפרשת מיתתה ויגוע יצחק וימת (כט). דבר אחר: ויסע ישראל – הפעם הראשון שנקרא ישראל הוא מיד אחר מיתת אשתו, שכן דרך בני ישראל להצטער.

לז (א) בארץ מגורי אביו בארץ כנען – כפלה הלשון לומר שאע"פ שארץ מגורי אביו היא ארץ כנען, לא דרכיה דרכיו.

(ה) ויוספו – חסר י' כנגד בנימין אחיו בן אמו שלא שנא אותו. וכן להלן לז:ח.

(ו) שמעוֹנָא – אחרי שסיפר להם את החלום הראשון לא היו רוצים להקשיב עוד, לפיכך פצר בהם שמעוֹנָא. ועיין פרושי להלן ט.

(ח) על-חלמתיו – על שעלו מחשבות כאלה על דעתו. ועל-דבריו – על שהגיד להם ולא שתק בדבר.

(ט) עוד חלום אחר – חלם יוסף שלוש חלומות כרמזו רד"ק ז"ל שכתב לעיל "אולי חלם גם כן פעם אחרת קודם זה החלום" (ח) ונכון הדבר. ואלו הן: א) ויחלם...יוסף ויוספו עוד שנה אתו (ה), ב) שמעוןא החלום הזה...ויוספו עוד שנה אתו (ו, ח, ג) ויחלם עוד חלום אחר. היה חלום, חלום אחר, ועוד חלום אחר.

(יא) ויקנאו בו – שהוא יהיה מלך ולא הם.

(יג-יד) לכה ואשלחך אליהם – שלח אותו להשלים להם שנאמר לך-נא ראה את-שלום אחיך. דבר אחר: ראה את-שלום אחיך – ראה את הטוב שיש באחיך, והשבני דבר – דבר טוב ולא דבר רעה. והלשון כמו "האנשים האלה שלמים הם" (לד:כא).

(טו) מה-תבקש – לא שאל "מה תחפש" אלא כיון "מה תבקש נפשך". ולא בקש יוסף אלא שלום עם אחיו. וכן צוה אביו ראה את-שלום אחיך (יד). וכן כתב דוד "בקש שלום ורדפהו" (תהלים לד:טו).

(טז) את-אחי אנכי מבקש – כאילו אבד אותם, שנאמר "ויוספו עוד שנה אתו" (ה). ועכשיו, הוא מבקש שיאהבו אותו.

(יז) ויאמרו איש אל-אחיו – לומר שאותו הרעיון עלה על דעת כל אחד מהם לחוד ולכן כלם חייבים בשווה.

(כא-כב) ויאמר אלהם | ראובן – פסיק, להבדיל בין ראובן לראובן, שבראשנה אמר לא נכנו נפש ועתה השליכו אתו

אל־הבור. ואע"פ שכיון להצילו ולהשיבו אל אביו, יותר טוב שדבר בלשון חזק ולא השליכוהו הבורה לכתחילה. דבר אחר: ויאמר אלהם | ראובן - פסיק, לדגש שהיה דעת יחיד.

(כו) מה־בצע כי נהרג את־אחינו וכסינו את־דמו - ידע יהודה שאף אם יכסו את דמו, אי אפשר להסתיר את מעשם מהקב"ה שנאמר "קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה" (ד:י). דבר אחר: כו מה־בצע - איך נבצע לחם בלב טוב כי נהרג את־אחינו? שבאותה שעה וישב לאכל־לחם (כה). וכסינו את־דמו - ממש, ובזיון לתורה הוא שאמרו להלן חיה רעה אכלתהו (כ) ועכשיו חזרו ואמרו והלא כתוב "ואיש איש מבני ישראל...אשר יצוד ציד...אשר יאכל ושפך את דמו וכסהו בעפר" (ויקרא יז:ג)? וא"ת "יצוד ציד" והלא אמרו ויתנכלו אתו להמיתו (יח)?

(ל) הילד איננו ואני - ראובן ערב את עצמו על שמירת יוסף אהוב של אביו לכפר על דבר בלהה ואמר "תמית אותי אם לא אשמרנו" כשהיה דרכו כראינו "את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך" (מב:לז), לפיכך הוסיף אנה אני־בא לברח מלהרג, אלא יעקב חמל עליו שלא רצה להמית את בנו.

(לה) כל־בניו - לכלול את בנימן שלא היה עם שאר אחיו בדתן. דבר אחר: אף יוסף בקש נחמות עליו מרחוק. דבר אחר: וימאן להתנחם - לא בלבו ולא בדעתו שאמר לעצמו "איך מת יוסף בני, נביא הוא והלא חלם שנשתחוו לו?" והה"ד ואביו שמר את־הדבר (יא).

(לו) והמדנים מכרו אתו - על ידי הישמעאלים. עיין לעיל כח.

לח (א) וירד יהודה מאת אחיו – כל י' מהם ירדו בקדושה החטאם על דבר יוסף, ויהודה ירד אף יותר מהם בחטאו על דבר תמר. ויט – מדרך אביו שנאמר "כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו" (כח:ח) אבל וירא־שם יהודה בת־איש כנעני...ויקחה (ב).

(ה) ותסף עוד ותלד – "ותהר" לא כתיב. אולי סימן הוא שהיה היריון קל. ותקרא את־שמו שלה – כתב הרמב"ן "השמות יורו על העתיד" (ג-ד) וכן כאן הוא סימן שישלה יהודה את תמר בשלא יתן אותו לה לבעל אפילו בבגרותו. והיה בכזיב בלדתה אתו – וכן היה כוזב יהודה עליו בגדולתו.

(יא) בלתו – יורה התורה על חיובו, והוא עונה בעונו: בני – ולא יבמיד, שלא כיון לתתו לה לבעל.

(כ) וישלח יהודה...ביד רעהו העדלמי – ולא התבושש יהודה, שהיה גם דרך חירה לנשות אחרי זונות. ולמרות זאת לא נזכר שמו ביחס למעשה הזה לשמור על כבודו.

(כה) הוא – אע"פ שהוא מובן כהיא ביו"ד, כתיב בוי"ו כלומר שגם הוא מוצא, דהיינו שנגלה מעשיו.

לט (ו) יפה־תאר ויפה מראה – ירש יוסף מאמו שנאמר "ורחל היתה יפת תאר ויפת מראה" (כט:ז) ואין איש אחר כזה בתורה. יפה־תאר – יפה בגוף באופן שנשים רצות לשכוב אותו שנאמר ותשא אשת־אדניו את־עיניה אל־יוסף ותאמר שכבה עמי (ז), וכן ראינו ברחל שנאמר "ורחל היתה יפת תאר ויפת מראה" (כט:ז) ואחר כך "ויאמר אעבדך שבע שנים ברחל בתך"

(כט:יח). וכן בפרשת ויצא "וראית בשביה אשת יפת תאר וחשקת בה ולקחת לך לאשה" (דב' כא:יא). ואין עוד יפת תאר בבני אדם בתורה.

(ו-ז) ותשא אשת־אדניו את־עיניה אל־יוסף – כי סריס היה בעלה. ותאמר שכבה עמי – שלא שכב בעלה עמה מיום נשאה. ולא־ידע אתו מאומה כי אס־הלחם ממש, ויעזב כל־אשר־לו ביד־יוסף – אפילו אשתו, וכשמחה יוסף ולא־חשך ממני מאומה כי אס־אותך (ט), ענתה "לא נכון הדבר, יש לנו רשות, סריס בעלי" שרצה ליוסף שישכב אתה וישמח אותה – מה שלא היה יכול לעשות לעצמו. וזה הטעם שפרש יוסף וחטאתי לאלהים (ט) ולא לאדני בעלך. ולא חרה אפו של פוטיפר אלא שנגלה הדבר בביתו וכן אסר אותו לשמור את הכבוד. ויהי יוסף יפה־תאר ויפה מראה – סמוך לויעזב כל־אשר־לו ביד־יוסף לומר שיופיו של יוסף היה בדעתו כשעזב הכל בידו.

(י) לשכב אצלה – תשמיש. להיות עמה – לנוס מבית פוטיפר ביחד ולקחתה לאשה, שאמרה אם לא תשכב עמי בשאיני אשתך, אצא מבית בעלי ותשאני.

(כב) את כל־האסירים – חסר י' כלומר כל האסירים חסר אחד, והוא יוסף עצמו שנשאר תחת יד שר בית הסהר.

מ (ב) ויקצף פרעה... על שר המשקים ועל שר האופים – אע"פ שלא חטאו עצמם אלא עבדיהם כדפריש ספורנו (א-ב). וזהו ששנו רבנן "שלוחו שלאדם כמותו" (ברכות ה:ה).

(ח) חלום חלמנו – חשבו שחלמו בעיקר חלום אחד ורק שהפרטים שינו, לפיכך ופתר אין אתו כי באמת חלמו שני חלומות שונים.

(כג) וישכחהו – מעת לעת כשעלה יוסף על דעתו, גרם את עצמו לשכוח אותו, כי ראה את עצמו גבוה ממנו.

מא (א) שנתים ימים – כל יום ויום נדמה ליוסף כשנה. והנה עמד על-היאר – שהיה רגיל לכך שנאמר "הנה יצא המימה ונצבת לקראתו על שפת היאר" (שמ' ז:טו) וכן "הנה יוצא המימה" (שמ' ח:טז), שבני אדם חולמים דברים מוכרים להם. דבר אחר: ימים – כל יום ויום היה חולם פרעה את אותו החולם ולא מצא פותר בין החרטמים. והיה מקץ שתי שנים וידבר שר המשקים את-פרעה (ט).

(ט) וידבר שר המשקים את-פרעה – הזכיר את יוסף רק כדי לקבל שכר מפרעה (עיי' פרושי מ:כג). את-חטאי – לא דבר על מה שקצף פרע עליו אלא על ששכח את יוסף שנאמר "והזכרתי אל פרע" (מ:יד) ולא עשה כן עד אני מזכיר היום.

(יד) מן-הבור – "מבית הסהר" לא כתוב, ורמז הוא שהושיע הקב"ה את יוסף מן הבור שהשליכוהו אחיו בתוכו שנאמר "ויקחהו וישלכו אותו הברה" (לז:כד). ועכשיו הרים אותו על כל מצרים.

(כד) ואין מגיד לי – ידע פרעה שהבינו כל החרטמים את משמעות חלומותיו, אבל לא הגידו לו פתרונם מפחד.

(כט) בכל-ארץ מצרים – אע"פ שקמו שבע שני הרעב בכל העולם, לא קמו שני השבע אלא בארץ מצרים שזכות יוסף עליה. ומה הן זכויותיו של יוסף? שמיאן לשכוב עם אשת פוטיפר, והה"ד "ואיך אעשה הרעה הגדלה הזאת" (לט:ט) שצפה שכל העולם תלה במעשיו. דבר אחר: בכל-ארץ מצרים – גם בשדה וגם בנהר וגם במרעה והה"ד ויקבץ את-כל-אכל שבע שנים (מח), גם את הדגן וגם את הדגים, שאפשר למלוח אותם, וגם את הבשר שאפשר לעשן אותה.

(ל-לא) ונשכח כל-השבע בארץ מצרים – אף בארץ מצרים, שראו יושביה את השבע בעיניהם. ולא-יודע השבע בארץ – נשכח השבע בכל הארצות האחרות ששמעו על שפע מצרים.

(לה) את-כל-אכל השנים הטבת – כל האוכל יותר ממה שרגיל.

(לו) בעיני פרעה ובעיני כל-עבדיו – קנאו עבדיו ליוסף על שפתר לו מה שלא יכלו לפתור, ולא מצא חן בעיניהם בפרהסיא עד שנגלה דעתו של פרעה, ואפ"ה, שנאו אותו בלבם. דבר אחר: כל-עבדיו – אפילו פוטיפר שר הטבחים שהיה קצף עליו בדבר אשתו.

(לט) אין-נבון וחכם כמוד – אע"פ שנבון וחכם היה, לא ידוע בין יושבי הארץ שראוי למשול היה. לפיכך "יורכב אותו במרכבת המשנה אשר לו ויקראו לפניו אברך ונתון אותו על כל ארץ מצרים" (מג). ואילו כשצוה משה "הבו לכם אנשים חכמים ונבנים וידעים לשבטיכם" (דב' א:יג), היכרו בני ישראל את המדות האלה כמדות הראוי למשול.

(מט-נ) כחול הים...עד כי-חדל לספר כי-אין מספר – בראותו יוסף את כל הבר, זכר מה שנשבע הקב"ה לאבותיו שנאמר "ושמתי את זרעך כעפר הראץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הראץ גם זרעך ימנה" (יג:טז) ואמר לעצמו באותה שעה "עד כאן לא הוספתי לזרע אבותי" ומיד שב ביתה ושימש עם אשתו, ולפיכך וליוסף ילד שני בנים.

מב (א) למה תתראו – הסתכלו זה על זה מפחד שלא רצו לרד מצרימה לשבור שבר פן יפגעו ביוסף אחיהם שמכרו אותו שמה.

(ד) לא-שלח יעקב את-אחיו – שזכר מה שקרה בשלחו את יוסף ליד אחיו ואמר פן-יקראנו אסון.

(ה) בתוך הבאים – לפעם ראשונה. וכשתם האוכל, אמר להם יעקב "שבו" (מג:ב). כי-היה הרעב בארץ כנען – מאי צורך? והלא כבר נאמר כי-חזק הרעב בכל-הארץ (מא:נו)? אלא כיון שכתוב לקמן "כי הראץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא בארץ מצרים הוא" (דב' יא:י) נצרך לומר שאף בארץ כנען היה הרעב.

(ו) ויוסף הוא השליט על-הארץ – הוא ולא פרעה, כי הוא המשביר לכל-עם הארץ. ואע"פ שגדל את הכסא ממנו, אין הכסא קיים אלא על גב השבר.

(ז-ח) ויתנכר להם – בדיבור. והם לא הכרהו – במראה.

(יא) נחנו – חסר אל"ף שבעיניהם חסרו אח אחד.

(יג) אחים | אנחנו – פסיק בין אחים לאנחנו כלומר שלא התנהגנו כאחים במכרנו את יוסף לישמעאלים.

(כד) ויאסר אתו לעיניהם – כדי שיראו ויבינו את מה שסבל בשמכרוהו.

(לז) את־שני בני תמית אס־לא אביאנו אליך – לא עבר עת עצמו הפעם הזאת כערב על יוסף (עיין פרושי לז:ל) שירא פן לא הושיבנו כדרך שלא הושיב את יוסף לאביו חי, ולא עננו יעקב שראה שאין בערבוננו כלום.

מג (ז) ונגד־לו על־פי הדברים – כמו שאמרו למעלה "כנים אנחנו" (מב:יא).

(ח) ונחיה ולא נמות – השתמש במילי אביו שנאמר למעלה "ונחיה ולא נמות" (מב:ב) לומר שאיננו שואלים אלא מה שבקשת ממנו.

(י) כי לולא התמהמהנו – תזכור אבי מה שעשה לוט אחי אבי אביך שנאמר "ויתמהמה" (יט:טז) ולא היה אלא שהחזיקו בו המלאכים. ואם נתמהמה עוד, נמות בודאי שכבר כתוב כלו לאכל את־השבר אשר הביאו ממצרים (ב). מכאן שכבר שאלו את אביהם לקחת את אחיהם מצרימה כמה פעמים, שלא ממתין אדם עד שיתום אוכלו לקנות אוכל אחר.

(יא) צרי...נכאת ולט – סימן גאולה הם שכשם שירד יוסף מצרימה אצלם שנאמר "וגמליהם נשאים נכאת וצרי ולט" (לז:כה) ונגאל שמה מצרותיו, כך הם ירדו מצרימה עמהם ונגאלו

שם מצרותיהם.

(לב) וישימו לו לבדו – אע"פ שהוא השליט על הארץ, עדיין אכל נפרד מן מצרים כי לא יוכלון המצרים לאכל את־העברים לחם כִּי־תועבה הוא למצרים, וידוע שעברי היה שאמר שר המשקים "ישם אתנו נער עברי" (מא:יב). ויוסף בענותו הלך אחרי מנהגם. ולא מוזר היה הדבר בעיני אחיו שנדמה להם כדרך כבוד.

(לד) וישא משאת מאת פניו – מאת מאכל של יוסף, שהיה כשר.

מד (ב) גביעי גביע הכסף – אע"פ שלא היה גדול ממנו בכל הארץ, לא השתמש בגביע של זהב שלא יראה כרוח גסה, לא בעיני ה' ולא בעיני פרעה ועבדיו.

(ט) אשר ימצא אתו מעבדיך ומת – דברו כדרך אביהם שאמר לחותנו "עם אשר תמצא את־אלהיך לא יחיה" (לא:לב). ולא ידע אחד מהם עד היום הזה שגנבתם רחל אשת יעקב, שאילו היו יודעים, לא היו מזרזים. ובאה התורה שתי הפעמים האלה ללמדנו להזהר בדברינו שלא ימות בן אדם מקלות לשונינו.

(טו) איש אשר כמני – אבל לא אני עצמי. ודקדק בדבריו שלא יחשוב איש מבני ביתו שהוא עצמו נחש, שזה אסור מן התורה.

(יז) לשלום – אפשר שיהיו בשלום אם אין הנער אתם? אלא אל תקרי "לשלום" אלא "לשלם" שנאמר "אנכי אערבנו" (מג:ט). דבר אחר: לשלום – להתודע את עונכם ליעקב אבי שמכרתם אותי הנה.

(יח) כי כמוך כפרעה – וידוע שחם עברתו שנאמר "ויהי ביום השלישי יום הולדת את פרעה...ואת שר האפים תלה" (מ:כ-כב).

(כט) ברעה – החליף הדבר להיות יותר רע שירחם יוסף על אביהם. (עיי' מב:לח)

מה (ג-ד) אני יוסף...אני יוסף אחיכם – הוסיף את "אחיכם" פעם שניה כי ראה שפחדו אחיו והוסיף "אחיכם" לומר אע"פ שמכרתם אותי עוד אני אחיכם שאוהב אתכם.

(ח) לאב לפרעה – מכאן שיתום היה.

(ט) אל-תעמד – והה"ד "וירא את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אתו" (כו). אבל אחיו הלכו ברגל כאמר פרעה "עגלות לטפכם ולנשיכם ונשאתם את אביכם" (יט).

(יג) הנה – ולא שאלה.

(יד) ובנימן בכה – שלא ידע עד כאן שמכרו אחיו את יוסף מצרימה (עיי' פרושי לז:לה). על-צואריו – על שעוד שלם צואריו הוא ולא טרף טרף (עיי' לז:לג).

(טז) ובעיני עבדיו – עיי' פרושי לעיל מא:לז.

(כד) וילכו – בראשונה לא הלכו כששלחם, שפחדו מלהגיד לאביהם שחי יוסף בנו. לפיכך, אמר להם אל-תרגזו בדרך,

שנתתי לכם את הלשון להגיד לו כאמרתי כה אמר בנך יוסף, וכו' (ט). וכן וידברו אליו את כל־דברי יוסף אשר דבר אלהם (כז).

(כז) וירא...ותחי רוח יעקב – ולא חיתה רוחו עד שראה את העגלות שלא האמין בדבריהם בלבד.

מו (ד) אנכי ארד עמך – לשמור את יעקב ואת ביתו בבאם למצרים, אבל לא לקחת אותם מכנען, שעדיין משוחררים הם לנסוע בעצמם. אבל אעלך אביא את בנך ממצרים, כי אז יהיו צריכים אותי ואת כחי לקחתם מעבדות לחירות. גם הבטחה הוספה, כי עבדות היא צרה מיוחדת.

(ו-ז) ואת־רכושם אשר רכשו בארץ כנען – ולא שמעו כל בני ישראל לקול פרעה שצוה אותם "ועינכם אל תחס על כליכם כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא" (מה:כ), אבל יעקב שם לב לדבריו שנאמר בניו ובני בניו אתו בנתיו ובנות בניו וכל־זרעו הביא אתו מצרימה.

(ט) ובני ראובן חנוך – נקרא חנוך כי למד מחטא אביו כמו שראינו בבנו של קין שנאמר "וידע קין את־אשתו ותהר ותלד את־חנוך" (ד:ז).

(יב) ער ואונן – למה הזכירם בתוך הבאים מצרימה? שהביא אותם יהודה בלבד.

(יח) אשר־נתן לבן ללאה – ולא ליעקב, שאילו ידע לבן שנתנו בנותיו את שפחותיהן ליעקב, לא היה נתנן להן שלא רצה שיפרוץ יעקב ויגדל לגוי רב ועצום. וכן בפסוק כה. דבר

אחר: הבנים, שאם לא נתן לבן את זלפה ללאה, לא היה לה ללאה אותם הבנים. לפיכך כאילו נתן לבן את הבנים האלה ללאה. וכן בפסוק כה.

מז (ג) רעה צאן – "רעי צאן" לא כתיב כדאמר יוסף לעיל מו:לב, אלא רעה כאילו רועה אחד היו, שהשתתפו בעבודתם, וצאן האחד כצאן הכל, ולא העדיף אחד מהם בצאנו על צאן אחיו במאכל ובמשתה ובזמן סכנה.

(ו) ושמתם שרי מקנה – שלא יאמר אדם שקבלו אחי יוסף לחמם בחנם והרעב בכל הארץ, אלא שעבדו את פרעה כשרי מקנתו תחת שכרם.

(ז) ויברך יעקב את פרעה – מה ברכה? "ימלוך אדוני על שני מלכות אביך".

(ט) ולא השיגו את ימי שני חיי אבתי – נראה לי שגילה לו הקב"ה את יום מותו.

(יב) ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו – סימן הוא לכבוד הרעב בארץ שאע"פ שהושב אותם במיטב הארץ, עדיין היה צריך לכלכל אותם לחם.

(יז) ויביאו את מקניהם אל יוסף – ובזאת העשיר בני ישראל שצוה פרעה ושמתם שרי מקנה על אשר לי (ו) וכרבו מקנה פרעה, רבו שכרם של בני ישראל רועיו. וזהו טעם של רד"ק להלן "ויפרו וירבו מאד – בבנים ובנכסים" (כז).

(יט) קנה־אתנו – בזו את חייהם אע"פ שלא שאל אותם יוסף, ואילו אם היו בקשו רחמים ממנו, היה יתן להם צרכיהם. וזה הטעם שנקרא "המשביר לכל עם הארץ" (מב:ו).

(כז) וירבו מאד – בעושר, על ידי רועם את כל מקני מצרים שבאו לבית פרעה. עיין פרושי לעיל יז.

(כט) ויקרבו ימי־ישראל למות – שנגלה ליעקב יום מותו (עיין לעיל ט). לבנו ליוסף – דרך אדם לקרוא לבכורו כשקרוב סופו בכתוב "ויקרא את עשו בנו הגדל" (כז:א). וכפלה הלשון לפרש שיבא יוסף ולא ראובן בכורו. ויקרא | לבנו ליוסף – עוד השתומם יעקב שעוד בנו חי, לפיכך מגמגם הכתוב. אס־נא מצאתי חן בעיניך – לא דרך האב לדבר לבנו כן אלא דבר אליו לפי כבודו שנאמר "הוא משל בכל ארץ מצרים" (מה:כו).

מח (ה) לִי־הם – אע"פ שהיה ראובן הבכור, יוסף היה הבכור בלבד של אביו אבל אסור לו לתן ליוסף פי שנים שנאמר "לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור" (דב' כא:טז), לפיכך לקח אותם לבניו שיירשו כשאר אחי יוסף. דבר אחר: בז ראובן לבכורה בעיניו כשאמר "את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך" (מב:לז) לפיכך נתן אותה לשני בני יוסף תחתם. אפרים ומנשה כראובן ושמעון – להקיש אפרים הצעיר לראובן הבכור כראינו בשברך יעקב את אפרים כבכור. יהיו־לי – לי, אע"פ לך היה מנשה הבכור.

(ו) ומולדתך אשר־הולדת אחריהם – אחרי הרעב חזרו יוסף ואסנת אשתו לשמש את המטה ונולדים להם בנים אחרים. עיין

רש"י לעיל מא:נ.

(ז) מפדן – עדיין עצוב היה במאד מאד ולא היה יכול להשמיעה אפילו את כל שם המקום. מתה עלי רחל – מתה בלידתה את בנימין, ולא ילדה את בנימין אלא כדי שיאהב יעקב אותה. דבר אחר: מתה עלי רחל – כי המית אותה יעקב שנאמר "ותגנב רחל את התרפים אשר לאביה" (לא:יט) "עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה" (לא:לב).

(טו) ויברך את-יוסף – מכאן שרוב הברכות של אדם הוא שיגדלו ויפרו בניו.

(טז) המלאך הגאל אתי מכל-רע – המלאך שהחזיר לי את בנימין שנאמר "וקרהו אסון והורדתם את שיבתי ברעה שאלה" (מד:כט).

(כב) שכם אחד על-אחיד – חלק אחד יותר מאחיד, היינו הבכורה, על דבר שכם, שכבר נפסל ראובן מן הבכורה בשעלה על שמשכב אביו, ואף שמעון ולוי, בניו השני והשלישי הנולדים לו, נפסלו על דבר שכם. אשר לחקתי מיד האמרי בחרבי – אשר לקחו בני בחרביהם, וכל החוים שישבו בשכם אמרים היו כמו "כי לא שלם עון האמרי עד הנה" (טז:טז) ודבר הכתוב על כל יושבי הארץ.

מט (כו) גברו על-ברכת הורי – שכל בני הלכו בדרכי ה', מה שלא היה כן לאבותי לאברהם וליצחק.

נ (ה) ואשובה – דאג יוסף שימאן פרעה את בקשתו, לפיכך

שאל על ידי שריו והוסיף ואשובה, שסמך פרעה על יוסף לכל דבר ופחד פן ישוב לארץ משפחתו ולא יחזור, לפיכך כתוב "ויעל עמו גם רכב גם פרשים" (ט) ללותו ולהשיבו.

(ח) ובית אביו – עבדיו.

(טו) כל-הרעה – לא יראו רק שיענוש אתם בכלל, אלא פן ישימם בבית הסהר – שנקרא בור – כשם שהשליכוהו בבור, ופן ימכורם לעבדים, כשם שמכרוהו לעבד.

(יח) ויפלו לפניו – למלא את חזון חלומו.

(יט) התחת אלהים אני – השיב דברי אביו בדברי אביו. (עיי' ל:ב).

(כא) אנכי – מרצוני, באהבה.

(כג) על-ברכי יוסף – מקום שהיו מגדלים בנים כראינו "ויוצא יוסף אתם מעם ברכיו" (מח:יב). דבר אחר: היו יושבים על ברכיו והיה מלמד אותם תורה.

(כה) וישבע יוסף – השביעם שני דברים: האחד, שיאמינו תמיד שפקד יפקד אלהים אתכם אפילו בשפלות של שעבודם, והשני, כשפקד יפקד אלהים אתכם, אז והעלתם את-עצמתי מזה.

(כו) ויישם בארון במצרים – ולמה לא קברוהו בארץ ישראל בעת ההיא כמו שעשו לאביהם? כי כבר התחיל שעבוד מצרים אפילו בחיי יוסף, וגזר עליהם פרעה קצת קצת עד שלא יכלו

זבחי צדק

לעלות מן הארץ אפילו לקבור את שליטה. וזה הטעם שאמר
יוסף אתכם (כה) ולא "את בניכם", שכבר משועבדים היו.

שמות

א (ז) בממד - בגוף. ממד - בלימוד תורה. ותמלא הארץ אתם - בדבריהם של תורה שנאמר "וימלא כבודו את כל הארץ" (תהלים עב:יט) ואין כבוד ה' אלא דברי תורה.

(ט-י) עם בני ישראל רב ועצום ממנו - מלומדים ממנו. הבה נתחכמה - נלמד בספרינו של הבל כמו שהם לומדים בתורתם, שראה פרעה שחזק ידם באה מלימודיהם. (ועיין פרושי ז). אל-עמו - אל שריו. ונוסף גם-הוא על-שנאינו - שכבר שנאו אותם רוב אנשי ארץ מצרים שעבדים היו לו שנאמר "ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה" (בר' מז:יט) והעביד גם אותם בפרך.

ב (ז-ח) האלך וקראתי לך...לכי - "טוב שכן קרוב מאח רחוק" (משלי כז:י) בזמן שעלה שלמה למלכות אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבון העולמים היזכה בן דוד למלכות? דבריו דברי שקר הם, ואפילו כתב אביו "כל האדם כזב" (תהלים קטז:יא), שעד שלא הלכו קין והבל אל השדה, לא דבר איש אל אחיו בכל התורה. ומה מצינו? "ויאמר קין אל הבל אחיו...ויהרגהו" (בר' ד:ח). וכן, עד שלא בנו את מגדל בבל, לא דבר איש אל רעהו בכל התורה. ומה מצינו? "ונעשה לנו שם" (בר' יא:ד) שאין אדם רוצה אלא להתכבד את עצמו. בסוף, אין הבדל בין אח לשכן. אמר להם הקב"ה דברי יושר דבר עבדי אלא שדבר על הנשים, שעד שלא שאלה רחל את דודאי בן לאה, לא דברה אשה אל אחותה בכל התורה ולא מצינו אלא קנאה ואיבה. אבל עד שלא דברה מרים לבת פרעה, לא דברה אשה אל רעתה בכל התורה, ומה מצינו? לכי

וקימו שניהן את חיי משה רבינו.

(יב) כי אין איש – הרבה בני אדם היו, אבל לא היה איש להציל את המכה כדתנא הלל "ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש" (אבות ב:ו). ויטמנהו בחול – מכאן שמשבט יששכר היה העברי, ורמז בפרשת וזאת הברכה שנאמר "כי שפע ימים יינקו ושפוני טמוני חול" (דב' לג:ט).

(יט) ותאמרן איש מצרי הצילנו – יתכן שלא ידע משה שעברי היה (עיין להלן ג:ו).

(כג) וימת מלך מצרים ויאנחו בני־ישראל – שבנו בני ישראל קברים גדולים למלכי מצרים כידועים לנו היום. לפיכך, כשמת פרעה אחד, הוסיפו המצרים על עבודתם.

ג (ב) בלבת־אש – וירא אליו המלאך בתואר לבת אש כמו "וארא . . . באל שדי" (שמי ו:ג).

(ה) של נעליך – כי המקום הזה בית אלהים הוא ואורחו של הקב"ה היה, ולפיכך של נעליך כמו שאמר אברהם "יקח נא מעט מים ורחצו רגליכם" (בר' יח:ד). כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת־קדש הוא – המקום חורב הוא, הוא סיני, הוא מלא קדושת מתן תורה שבעתיד יבא.

(ו) ויאמר אנכי אלהי אביך – יתכן שלא ידע משה עד עכשיו שעברי הוא, לפיכך ויסתר משה פניו בתמיה כי ירא מהביט אל־האלהים פחד כי ידע עכשיו כי אלהי ישראל – ונודע שמו

הגדול והנורא עד קץ העולם – הוא גם האלהים שלו. (עייין לעיל שמ' ב:יט)

(י) לא איש דברים אנכי – איש מעשה הוא. גם מתמול גם משלשם – שלא דבר אל המצרי לעכבו מלהכות את העברי אלא הכה אותו והרגו.

(יד) ידעתי כי־דבר ידבר הוא – היאך נודע דבר המצרי שנאמר "אכן נודע הדבר"? (ב:יד) אלא שמשה הגיד לאהרון והוא הגיד לחבריו ומשם פשט הדבר, לפיכך אמר הקב"ה ידעתי כי־דבר ידבר הוא.

(יח) לך לשלום – היינו תמצא אותם חיים.

(כב) ומגרת ביתה – אע"פ שלא שכנתה היא. העיקר הוא מכל המצריות סביבותיה בזמן יציאת מצרים.

(כג) הנה אנכי הרג את־בנך בכרך – התראה לפרעה כראוי בדיני נפשות.

ה (יג) והנגשים אצים – שאם לא כילו את חקם, יוכו גם הנגשים.

(יח) עבדו – דבר דוקאי ואכזרי היה, שבאו משה ואהרן לשאול נלכה ונזבחה לה' (ג), ואמר פרעה עבדו כלומר לא תעבדו את אלהיכם, אלא תעבדו בשבלי.

ו (ו) והצלתי אתכם – להשיב את משה שאמר והצל לא־הצלתי

את־עמך (ה:כג). דבר אחר: והוצאתי אתכם – תשועת הגוף, שלא תעבדו מתחת סבלת מצרים. והצלתי אתכם – תשועת הנפש, שלא מחשבים את עצמכם כעבדים. וגאלתי אתכם – מגרותכם שתהיו חפשי ללכת בדרכי תורת.

(יא) פרעה מלך מצרים – עד כאן לא כתוב אלא פרעה או מלך מצרים. וכתוב שניהם פה כלומר אני יודע שהוא מלך מצרים ומכובד מאד בארצו, ואע"פ שלא שמעו לך אפילו עבדיו בני ישראל, אכניע אותו עד שישמע לך וישלח את עמי מארצו.

(יד) אלה ראשי בית־אבתם – כל הפרשה הזאת באה להחזיק את לב משה כלומר תראה למי אתה מתיחס, וכמו שפריט ספורנו את כבודם.

(כ) יוכבד – שמה משורש כבד לרמוז שיכובדו בניה.

ז (א) ראה נתתיך אלהים לפרעה – דברי חיזוק למשה הם, שאמר ראה נתתי את יוסף רק אב לפרעה שנאמר "וישימני לאב לפרעה" (בר' מה:ח) והוא משל על כל ארץ מצרים. ועתה נתתיך אלהים לפרעה כל וחומר שאתה יכול להוציא את עמי.

(ג) ואני אקשה – אע"פ שלא הקשה הקב"ה את לב פרעה עד המכה השישית, הגיד ה' למשה שיקשתו מן ההתחלה פן יראה משה שיחזק לב פרעה מאליו ויחת.

(ה) וידעו מצרים כי־אני ה' – כי שורש כל חטא שבעולם הוא הכחשת ה', חו"ש.

(י) ויבא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן – כדעת אחת.

(יב) לתנינִים – חסר י', שתנין אהרן היה גדול מהם כראינו ויבלע מטה־אהרן את־מטתם.

(טו) אֲשֶׁר־נִהפֵךְ לִנְחָשׁ – אותו הנחש שארר ה' בגן עדן. אמר הקב"ה ברחמיו לנחש באותה שעה "אשים לפניך דרך לתשובה. כשם שגרמת את עמי לחטא והוליקם לגלות כך תוליך את עמי לגאולה." והפך הקב"ה את הנחש למטה עץ.

(טז) וַיַּעֲבֹדֵנִי – אע"פ שהפשט הוא לזבח זבחים, שמע פרעה את כוונת ה' האמיתית – שיהיו בני ישראל עבדים לי ולא לך – וזה עיקר, שבראשונה אמרו לפרעה "ויחגו לי" (ה:א) וענה "נרפים הם" (כ:ח) ובכל המקומות אחריו אמרו "ויעבדני".

(כט) וּבִכָּה וּבִעֲמָךְ וּבְכָל־עֲבָדֶיךָ – ה' יתירה כלומר בתוכם. ומה בתוכם? בחלומותיכם.

ח (ה) הַתְּפֹאֵר עָלַי – הלא התפארת עלי, שגם חרטמך הביאו את הצפרדעים על הארץ? למה לא תשאל אותם להסירם? דבר אחר: אמרו לו עבדי פרעה כל בקר ובקר הניח משה תפלין בזמן שהוא מתפלל לאלהיו והנה כתוב ויעש ה' כדבר משה (ט). אם תניח את טטפתיהם גם אתה תתגדל כמוהו. לכן כשהכניסו משה ואהרן לחדרו של פרעה, ראו אותו ועליו תפלין, ואמר לו משה התפאר עלי? בתמיה.

(י) וַתִּבְאֵשׁ הָאָרֶץ – מדה כנגד מדה: כשם שהרע פרעה לבני ישראל עד שיאמרו למשה ואהרן הבאשתם את־דִּיחֲנוּ בעיני

פרעה ובעיני עבדיו (ה:כא) כך עשה ה' לו ולעמו. וכן למעלה ז:יח.

(יד) ויעשו־בן – נסו.

(טו) ולא־שמע אלהם – לא שמע אף לחרטמים כשאמרו שהיא אצבע ה', שהכביד פרעה את לבו להכחיש את ה', וזה עיקר חטאו, כשאמר הקב"ה "בזאת תדע כי אני ה'" (ז:יז) וכן למען תדע כי־אין כה' אלהנו (ו).

ט (יא) בחרטמים – חסר י', לדגש שלא היה כח בידיהם לחסיר את השחין, אף בלהטיהם, שהיו ריק והבל.

(יג) השכם בבקר והתיצב לפני פרעה – "הנה יוצא המימה" לא כתיב כדליעל ז:טו, ח:טז. אולי שהוכה פרעה בשחין וקשה היה לו לילך היארה.

(כז) ואני ועמי הרשעים – הודה לשוטרי ישראל שאמרו לפניו "הנה עבדיך מכים וחטאת עמך" (ה:טז).

(לא-לב) והפשתה והשערה וכו' – נראה שהפסוקים האלה ראויים להכתב כמה פסוקים למעלה, אבל כתובים כאן כי משל הם. והפשתה והשערה – פרעה ועבדיו הם. נכתה שנאמר ויך הברד בכל־ארץ מצרים (כה). כי השערה אביב – החרטמים שהיו יהירים לכשף בלהטיהם. והפשתה גבעל – פרעה, שצמחה דעתו על בני ישראל לענות אותם. והחטה והכסמת – העבריים והעבריות, שכמין אחד הם, לא נכו שנאמר רק בארץ גשן אשר־שם בני ישראל לא היה ברד (כו), כי אפילת הנה –

כי ענוים היו.

י (ח) לכו עבדו – חזרו דבריו עליו, שאמר לשוטרי בני ישראל "לכו עבדו" (ה:יח) ודבר ממקום שליטה ועכשיו דבר ממקום שפילה. ועיין פירושי ה:יח.

(כג) היה אור במושבתם – שלמדו תורה שם ואין אור אלא תורה שנאמר "כי נר מצוה ותורה אור" (משלי ו:כג). דבר אחר: ראו בני ישראל ששבו כל המצרים מחטאותם שנאמר "ויאמרו עבדי פרעה...שלח את האנשים ויעבדו את ה'" (יז: ו) ולא סבלו אלא בעבור פרעה, והתפללו בני ישראל בעבורם, לפיכך זכו אור במושבותם.

יא (א-ג) כשלחו כלה – תנא חברי טד רוזנבוים: כאופן שישלח איש את כלתו מביתו בשעת גירושין גרש יגרש אתכם מזה. וכיצד? וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי-כסף וכלי זהב – זאת הכתובה. והוספתי: וכן ויתן ה' את-חן העם בעיני מצרים אבל לא בעיני פרעה כנאמר "והיה אם לא תמצא חן בעיניו...ושלחה מביתו" (דב' כד:א).

(ח) וכל-העם אשר-ברגליך – ראו עבדי פרעה שכל בני ישראל מכונים לצאת ממצרים. דבר אחר: רמז לבני הברית, שאין רגלי משה אלא מלה שנאמר "ותכרת את ערלת בנה ותגע לרגליו" (ד:כה).

יב (יא) פסח – המלה הזאת באה משתי מלים פה סח, והוא עיקר החג שנאמר "והגדת לבנך ביום ההוא" (יג:ח) וכן תנו רבנן "וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משבח" (הגדה של

פסח).

יד (יז) ואכבדה בפרעה ובכל־חילו ברכבו ובפרשיו – בראשונה חשב ה' להמית את כל חיל פרעה אבל נמלכו חילו ונשארו על שפת הים ולא רדפו אחרי בני ישראל שנאמר וירדפו מצרים ויבאו אחריהם כל סוס פרעה רכבו ופרשיו אל־תוך הים (כג) לפיכך נמלך ה' בהכבדי פרעה ברכבו ובפרשיו (יח), אבל כשראו חילו שסר את אפן מרכבתיו הלכו לתוך הים לעזורם, ולכן ויכסו את־הרכב ואת־הפרשים לכל חיל פרעה (כח).

(כד) באשמרת הבקר – בשעה שמחליפים השומרים שנאמר וישקף ה' אל־מחנה מצרים בעמוד אש וענן.

(כח) לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים – אבל לא כל חילו שהשיגו את מחנה ישראל רדפו אותם לתוך הים שנאמר "וישיגו אותם חנים על הים כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו" (ט) אבל "וירדפו מצרים ויבאו אחריהם כל סוס פרעה רכבו ופרשיו אל תוך הים" (כג).

טו (כד-כו) מה־נשתה – סוטות אנחנו? ויורהו – למד אותו הלכות סוטה. דבר אחר: שם שם לו חק ומשפט – במרה שנאמר ויורהו. נסהו – את משה. ושם נסהו – במדבר צן שנאמר "ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם" (במ' כ:ד). אם־שמוע תשמע לקול ה' אלהיך – "ודברתם אל הסלע" (במ' כ:ח). והישר בעיניו תעשה – אבל לא עשה שנאמר "לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל" (במ' כ:יב). כל־המחלה אשר־שמתו במצרים – שלא עברו את ים סוף. לא אשים עליך – אבל לא שמע, לפיכך לא עבר את

הירדן.

טז (ז) ונחנו מה – לא זכינו אפילו כתיב מלא.

(לד) ויניחם אהרן לפני העדת – לקט אהרן את המן בזמן פרשת המן ושמרו באוהלו עד שנבנה המשכן.

יז (ג) להמית אתי ואת־בני – במצור ובמצוק יחשוב אדם על עצמו לפני בניו וקל וחומר חברו שכתוב אתי ולא "אותנו" וכתוב אתי לפני בני. וכן ראינו בתוכחה "תרע עינו באחיו ובאשת חיקו וביתר בניו אשר יותיר מתת לאחד מהם" (דב' כח:נד-נה).

יח (כב) וכל־הדבר הקטן ישפוט־הם – ישפטו את הדיינים כלומר כדרך שהם שופטים אפילו דברים קטנים ישפוט ה' אותם.

(כד-כה) וישמע משה לקול חתנו – בחר אנשים שלפי דעתו אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שנא בצע היו, אבל אמת הדבר נסתר לו ולא בחר אלא אנשי־חיל, וזה הטעם לחטא העגל, ששפטו העם אנשים שלא יראו אלהים ולא היו אנשי אמת ולא שנאו בצע.

יט (ד) על־כנפי נשרים – כיון ה' לאמר "על ידי משה ואהרן הבאתי אתכם אלי" שנשר הוא לשון מלכות וגדולה כמו שראינו ביחזקאל "הנשר הגדול" (יז:ג) הוא נבוכדנצר, ו"נשר־אחד" (יז:ז) הוא פרעה, אלא אמר ה' על־כנפי נשרים כדי שלא נראה משה כגאותן בעיני ישראל. ואם תאמר מנין

ענין מלכות למשה, אימא "ויהי בישרון מלך" (דב' לג:ה) ועיין ראב"ע בר' לו:לא. דבר אחר: אמר ה' "על ידי משה ואהרן" ממש ומשה בענותו חלף את התיבות כדי שלא יתגדל את עצמו.

(ט) וגם־בך יאמינו לעולם – והלא כבר כתוב "ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (יד:לא)? אלא לא האמינו לעולם כראינו "כי הוצאתם אתנו אל המדבר הזה להמית את־כל־הקהל הזה ברעב" (טז:ג). ועכשיו אולי יאמינו בו לעולם.

כ (י) ובנך־ובתך – דבוקים, כלומר שזכר ונקבה שוים הם לכל עניני שבת. וכן בדב' היד.

כב (כח) מלאךך ודמעך לא תאחר – במלאת תבואתך ובשביעת נפשך מטוב הארץ לא תאחר מלקיים את מצותי. וגם בדמעתיך בכל עת צרה וצוקה לא תאחר מלעשות את רצוני. דבר אחר: לא תאחר ממלאת חיך, דהיינו מכל הנאות מותרות שבעולם. וגם לא תמנע את דמעתיך בשעה שאתה צריך לבכות.

כג (כ) הנה אנכי שלח מלאך לפניך לשמרך בדרך – זה המשפטים אשר צוה ה' בהר סיני שנאמר "שמר מצותי וחיה...אל תעזבה ותשמרך" (משלי ד:ו).

לג (י) והשתחוו איש פתח אהלו – מכאן שביתו של אדם כמשכנו, וכן ראינו באברהם, שכתוב התם "וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו" (בר' יח:ב), והכא וראה כל־העם את־עמוד הענן עמד פתח האהל. ומה עשה אברהם? "ורץ לקראתם

מפתח האהל וישתו ארצה". ומה עשו? והשתחוו איש פתח אהלו. וא"ת ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל (ט), אימא ש"מ אוהל אוהל, כשם ששרתה השכינה באהל אחד כך שדה בכל אוהל ואוהל.

(יג) וראה כי עמך הגוי הזה – תזכור כי עמך הם, שאמר לעיל כי שחת עמך (לב:ז) ולא עמי, וחשש משה שביטל את הברית אתם, חו"ש.

לד (ז) נצר – נ' רבתי כלומר שמדת החסד גדולה מכל מדות ה', וכן כתוב חסד חסד. מהו נצר חסד? ה' הוא השומר את עושי חסד מתוך בני אדם, ואילו "ועשה חסד" (דב' ה:י) הוא שה' עושה חסד עצמו "לאהבי ולשמרי מצותי".

ויקרא

יד (יח) והנותר בשמן אשר על-כף הכהן יתן על-ראש המטהר – זאת משיחה, ואין עוד שיתן שמן על ראשו אלא הכהן והמלך בלבד. והה"ד "אשרי הגבר אשר תיסרנו יה" (תהלים צד:יב).

יט (ט-י) לא תכלה פאת שדך...לעני ולגר תעזב אתם – ובימינו, ואפילו בחו"ל, לא תכלה שפת קרקעך לעשות את כל הארץ רה"י, אלא חייבים אנחנו לעזוב מדרכות על שפת כל רשות ורשות לעני ולגר, שאם חו"ש אין להם לחם, תשבו שם ותשאלו.

יז (יז) לא-תשנא את-אחיד בלבבך הוכח תוכיח את-עמיתך – אם אתה רואה שיחטא עמיתך בין נגדך ובין נגד אחר ובין נגד המקום לא-תשנא את-אחיד בלבבך אפילו אם תשנא אותו בלבבך, לא תמנע מלעכב אותו אלא הוכח תוכיח שלא יחטא.

(כט-ל) ולא-תזנה הארץ – לא תזרע ולא תקצור בשנת השמטה, הה"ד את-שבתתי תשמרו. אל-תחלל את-בתך להזנותה – לפיכך המשיך ומקדשי תיראו, שהיה דרך העמים להזנות בנותיהם בבתי עבודה זרה שלהם. וכן להלן "ומקדשי תיראו" (כו:ב) ומה לפניו? "לא תעשו לכם אלילים וכו'" (א). וכן כתוב "את שבתתי תשמרו" ומה לפניו? כל פרשת היובל. ועיין חזקוני וראביע שם (כו:א-ב).

כ (יז) חסד הוא – אע"פ שאין מקום אחר בתורה במשמעות הזאת, היא מלמדת איך לקרוא בכמה מקומות אחרים. עיין בר' כ"ג, כא:כג.

כג (כב) לעני ולגר תעזב אתם – מכאן שמצוה לגור במקום שיש עניים.

(כט) כל־הנפש אשר לא־תענה בעצם היום הזה ונכרתה מעמיה – כל נפש שאינה מטורפת ביום הכפרים היא מתוך שכבר נכרתה מעמיה ולא ראתה מה שחטאה נגד חבריה.

כה (ב) ושבתה הארץ – אז ישבות הארץ, שלא שומרים העמים את השמטה והארץ צועקת אלי.

כג) ובני־ישראל עשו כאשר צוה ה' את־משה – פן יעלה על דעתך ואיש כי יכה כל־נפש אדם מות יומת (יז) מפרש הכתוב ובני־ישראל עשו כאשר וכו'.

לו) אל־תקח מאתו נשך ותרבית – אפילו הוא נותן לך מאליו מתוך כבודו.

לז) את־כספך לא־תתן לו בנשך ובמרבית לא־תתן אכלך – ש"מ שחייב לתן.

כו (יג) מהית להם עבדים – בכמה מקומות כתוב "אשר הוצאתי אתכם...להיות לכם לאלהים" וזהו כל עיקר התורה. ורק כאן כתוב מהית, והקדים מהית לואם־לא תשמעו לי (יד) להזכיר מעין באנו להזהיר אותנו שמא נחטא ונשוב מצריימה, שכל חטא הוא שיעבוד מצרים. וחור"ש מצריימה ממש שנאמר ואתכם אזרה בגוים (לג).

יז) ונסתם ואין־רדף אתכם – ה' ידאיג אתכם על כל מיני דברים ואין בהם.

במדבר

ב (לא) לאחרונה...לדגליהם – בסדר ולא בחשיבות.

ג (ט) נתונם נתונם – כפל הלשון שמא יעלה על דעתך שרק השאילים הקב"ה לאהרן ולבניו שנאמר "כי יתן איש אל רעהו" (שמ' כב:ט) אלא שנתנם ממש, בלי תנאי.

ו (ה) מלאת הימם – חסר י' כלומר שלא חפץ ה' שימלא ימי נזירות, דהיינו שלא חפץ הקב"ה נזירות בכלל, רק שאם עמד אדם על צורך להזיר את עצמו לה', זה האופן לעשותו.

יא (יד) לא־אוכל אנכי לבדי לשאת את־כל־העם הזה כי כבד ממני – לא שמע משה לקול חתנו כשאמר "כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך" (שמ' יח:יח). שאמר משה "הבו לכם אנשים חכמים ונבנים וידעים" (דב' א:יג) אבל לא לקח אלא "חכמים וידעים". (שם טו) ושמע צעקתו הקב"ה שנאמר "לא־תשא אתה לבדך" (יז) ולקח מן הרוח ונתן על שבעים הזקנים ויתנבאו (כה). עיין פירושי דב' א:יג, טו.

יד (כג) וכל־מנאצי לא יראוה – מאי בין המרגלים לחטא העגל, שכתוב התם "ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול" (שמ' לב:י) והכא אכנו בדבר ואורשנו ואעשה אותך לגוי־גדול ועצום ממנו (יב), התם "למה יאמרו מצרים" (יב) והכא ואמרו הגוים (טו), התם "וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו" (יד) אבל הכא ואולם חִי־אני...וכל־מנאצי לא יראוה (כא-כג)? התם אמרו "אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" (ח). למה הדבר דומה? לאב שאין בנו אוהבו ואעפ"כ עדיין

חייב לפרנסו. אבל הכא אמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה (ד) ובטלו עיקר הברית.

(לב) פגריכם – פגריכם ממש. אתם – רוחותיכם שנאמר "ויתאבלו העם מאד" (לט).

טו (לח) פתיל תכלת – צבע הכהונה, שכל איש ואיש יראנו ויזכור שכל בני ישראל כוהנים הם שנאמר "תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שם' יט:ו) ועוד לא עבדים.

(לט) וראיתם אתו – המקשש תלוי בעץ. ומנין שהיה תלוי בעץ? כדתנא "כל הנסקלין נתליין, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים אינו נתלה אלא המגדף והעובד עבודה זרה" (סנהדרין ו:ד). ופריש ראב"ע "והזכיר דבר המקושש כי עשה ביד רמה" (יד:ב). ומה כתוב עליו? והנפש אשר תעשה ביד רמה...הוא מגדף (ל), ומאי סוף המקשש? וירגמו אתו באבנים (לו). ועוד, מתוך שכתוב בשגגה (כו), למה לא כתוב "במויד" אלא ביד רמה? ללמד כרבי יוסי שאמר "ותולה אותו כדרך שהטבחין עושין" (סנהדרין שם) והוא דרך הידיים.

(לט-מ) ולא תתרו – עיקר מצות ציצית הוא שלא ישובו בני ישראל מצרימה – לא בגוף, לא במחשבה ולא במעשים. לא בגוף שנאמר "לא תספון לשוב בדרך הזה עוד" (דב' יז:טז). לא במחשבה כאמר והולך אחרי לבבכם שנאמר "אחינו המסו את לבבנו" (דב' א:כח) וכן ואחרי עיניכם שאמר "ונהי בעינינו כחגבים" (יג:לג) וכן אשר אתם זונים אחריהם – אף לא בתאות מזון שנאמר "זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים" (יא:ה). ולא במעשים שנאמר ועשיתם את כל מצותי – מצותי ולא מעשי

מצרים שנאמר "כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו" (וי' יח:ג).

(מא) אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים – לא חרה אף ה' עד שאמרו "הלוא טוב לנו שוב מצרימה" (יד:ג). לפיכך הזכיר הקב"ה בסוף כל הפרשה את עיקר חטאתם שלא ישכחו ולא יעשו עוד כמוהו.

טז (לב) ותפתח הארץ את־פיה – מדה כנגד מדה שחטאו עם פיהם.

יז (יג) ויעמד בין־המתים ובין החיים – והלא כתוב "ועל כל נפשת מת לא יבא"? (וי' כא:יא) אלא עמד בין המתלוננים ובין שלא מתלוננים כדי לעכב את הזכאין מלשמוע לתלונות החיילים. ואם תאמר "וילנו כל עדת בני ישראל" (ו), לא "כל" ממש כשם שראינו בדור המבול שנאמר "וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום" (בר' ו:ה) אבל "נח איש צדיק תמים היה" (בר' ו:ט).

יט (ו) עץ ארז ואזוב – הגדול והקטן במיני הצמחים כפירוש ראב"ע (וי' יד:ד). אע"פ שהמקדש – הבנין הגדול והמכובד מכלם – נבנה בארזי הלבנון – הצמח הגדול – לא היו יכולים לעבוד שם בלי האזוב – הצמח הקטן – שנשרף בשרפת פרה האדומה.

כ (יב) לא־האמנתם – משה פשיטא, אבל אהרון למה לי? כי ויך את הסלע במטהו פעמים (יא) ואהרון לא עכב אותו אחר הפעם הראשון.

(טז) וישלח מלאך ויצאנו ממצרים – והלא תנן "אני ולא מלאך" (הגדה של פסח)? אלא המלאך הוא משה כפרש"י ולא אמר משה מלאך אלא מתוך ענותו.

(יט) ברגלי אעברה – ולא בסוסים, כדרך מלחמה.

כב (ד) מלך למואב – בראשונה, לא היה בלק אלא הדיוט בלבד שנאמר וירא בלק בן־צפור (ב). וכשראה ויגר מואב מפני העם מאד (ג) אמר להם "אם תעשו לי מלך למואב אקלל את בני ישראל ואכבושם", והה"ד בעת ההוא, ודומה לפרש"י.

(כ) אלהים | אל־בלעם – יש פסיק בין ה' לבלעם כלומר שלא היה ראוי לשאול עוד פעם, מה שלא היה כן לעיל שנאמר ויאמר אלהים אל־בלעם (יב). אם־לקרא לך – אם באו להכריחך ללכת בכח ובחמס קום לך אתם. וכן ראינו לעיל "ויצא אדום לקראתו" (כ:כ), "ויאסף סיחון את כל עמו ויצא לקראת ישראל" (כא:כג), "ויצא עוג מלך הבשן לקראתם" (כא:לג). ומתוך שלא באו ככה ויחר־אף אלהים כי־הולך הוא (כב).

(כג, לא) שלופה – מלא, שכיון להרוגו. שלפה – חסר, שעוד לא כיון להרוגו שעשה בלעם תשובה שנאמר "ועתה אם רע בעיניך אשובה ליי" (לד).

(כו) אשר אין־דרך לנטות ימין ושמאל – במעשים, שנאמר "לא תסור...ימין ושמאל" (דב' יז:יא) שאם המשיך בלעם לעבור על פי ה', יהרוג אותו המלאך שנאמר "כי עתה גם אתכה הרגתי" (לג).

כג (יט) לא איש אל ויכזב ובן־אדם ויתנחם – והלא כתוב "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ" (בר' ו:ו)? אלא ידוע שלא בן תורה בלק לענות שכן הדבר. דבר אחר: לא ידע בלעם שכן הדבר כי לא בן תורה הוא.

לא (נב) מאת שרי האלפים ומאת שרי המאות – הקריבו השרים את קרבנם על אודות שלא היו צריכים להודיע למשפחות הצובאים שמתו בניהם.

לב (א) ומקנה | רב – פסיק, לומר שהיה גם מקנה וגם רב לבני ראובן ולבני גד. ומאי רב? חוצפא לשאול לשאר מעבר לירדן אע"פ שנשבעה הקב"ה להביאם לארץ זבת חלב ודבש. וכמו כן "רב לכם בני לוי" (טז:ז). דבר אחר: ומקנה רב היה...עצום מאד – זה הטעם שהתיר משה את בני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה להתנחל בעבר הירדן ולא שאל את הקב"ה. שזכר משה מה שקרה לבני ישראל בראץ מצרים "וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אתם" (שמי' א:ז) ולא רצה שתמלא מקנה בני גד ובני וראובן את כל הארץ לגרום ריב בין השבטים כשראינו בימי אברם ולוט שנאמר "ולא נשא אתם הארץ לשבת יחדו כי היה רכושם רב ולא יכלו לשבת יחדו. ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט" (בר' יג:ז).

דברים

א (ו) ה' אלינו דבר אלינו בחרב – למה התחיל משה בחורב ולא ביציאת מצרים? אם תאמר כי הואיל משה באר את־התורה הזאת (ה) דהיינו המצות, לא המשיך אלא פנו וסעו (ז). אלא שבעוד שני חודשים יספרו בני ישראל את יציאת מצרים בליל פסח שנאמר "ויעשו את־הפסח בארבעה עשר יום לחדש בערב בערבות יריחו" (יהושע ה:י) ולא רצה משה להוציא את מצותן מידי הורי ישראל שנאמר "והגדת לבנך ביום ההוא" (שם יג:ח).

יג) ונבנים – נביאים, כיוסף, שאמר פרעה "הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו...אין נבון וחכם כמוך" (בר' מא:לח–לט).

טו) אנשים חכמים וידעים – ולא לקח נבנים כי בראשונה ירא מלשים נביאים אחרים על העם (עיי' פירושי יג) כירא יהושע שנאמר "ויאמר אדני משה כלאם" (במ' יא:כח). אבל נחם מזה כראינו, שאמר יתרו לפני הר סיני "כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשהו לבדך" (שם יח:יח) ובקברות התאוה אמר משה "לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה כי כבד ממני". (במ' יא:יד) ומה עשה הקב"ה? "ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים...ויתנבאו" (שם כה). ועוד, זה הטעם שמרדו בני ישראל כל כך הרבה פעמים, שלא שם עליהם משה אנשים נבונים בדרכי ה' שנאמר "ולא נבונים המה חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו" (ירמיהו ד:כב).

ב (כח) אעברה ברגלי – עיי' פרושי במ' כ:ט.

ד (כד) אש אכלה הוא – והלא כתוב "והנה הסנה בער באש והסנה איננו אכל" (שמ' ג:ב)? אלא כתוב בסמוך וה' התאנף-בי (כא) ואם לא היה הכעיסו, לא יאכל משה שנאמר "באנו באש ובמים ותוציאנו לרויה" (תהלים סו:יב).

(מז) ארץ | עוג – פסיק, כלומר שעור לא ארצו היא.

ה (ג) לא את-אבותינו כרת ה' את-הברית הזאת – ללמד שאם הופרה הברית על ידי הדור הזה, כאילו לא נכרת מתחילה. כי אתנו – כל הדור הזה. אנחנו – כל שעמדו בהר סיני: הבנים עד עשרים שנה, כלב בן יפונה, יהושע בן נון ומשה עצמו. אלה פה היום כלנו חיים – להוציא את הנצמדים לבעל פעור שהפרו את הברית שנאמר "כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה'...ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום" (ד:ג-ד).

ו (ט) על-בנים ועל-שלשים – ובשמות כתוב "על בנים ועל בני בנים וגוי" (שמ' לד:ז) לפרש בניו ונכדיו וכו', אבל הכא לא כתוב אלא על-בנים ועל-שלשים כלומר שלא רק דורותיו של החוטא אלא כל דורות בני אדם יסבולו עד השלישי ועד הרביעי. לשנאי – בעבור שנאי.

ז (י) ועשה חסד – עיין פירושי שמ' לד:ז. לאהבי – אע"פ שלא שומרים את כל המצות בין אדם למקום. ולשמרי מצותי – אע"פ שלא אוהבים את ה', חו"ש, או שיש להם ספקות באמונה.

ח (א) וזאת המצוה – כל הפסוקים האלה הקדמה הם למצוה של

קריאת שמע. החקים והמשפטים – כל המצות הכלולות בג' פרשיות של ק"ש.

ז (כ) הצרעה – צרעת הבית. עד־אבד הנשאים והנסתרים – שיבאו אחרים להסיר את האבנים הצרועים ונגלו הנסתרים, כמו שתנו רבותינו "הקב"ה מפרסמו כשמפנה את ביתו" (יומא יא:).

ח (ג) כי לא על־הלחם לבדו יחיה האדם – זאת תורה שבכתב. כי על־כל־מוצא פי־ה' יחיה האדם – זאת תורה שבעל פה.

ט (ט) לחם לא אכלתי – יתכן לבן אדם שיחיה ארבעים יום ולא יאכל ולא ישתה? הה"ד "כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה" (ח:ג).

י (יד) ואמחה את־שם מתחת השמים – מקישה התורה את חטא העגל לעמלק שכתוב שם "כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים" (שם' יז:יד) ואין מקום אחר שמדברת התורה כן. ואם תאמר "אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה" (בר' ו:ז) לא שוים הם, שמתחת השמים ישארו בני אדם שלא יזכרו אותם, אבל "מעל פני האדמה" אין פלטה בארץ לזכור, ורק אחר שנחם ה' וגזר על כל האדם, נחם הקב"ה עוד פעם שנאמר "ונח מצא חן בעיני ה'" כפרשתי שם (בר' ו:ח). ואם תאמר "ומחה ה' את־שמו מתחת השמים" (דב' כט:יט), גם זה בעבודה זרה עוסק, וזה הכלל לפסוק שלנו. עצום – במספר. ורב – בחכמה, שלא יחטאו זרעך כמוהן.

כד (כד) מיום דעתי אתכם – מיום שראה את שני העבריים נצים במצרים. ולפי רש"י דתן אבירם היו, לפיכך ממרים הייתם,

שמרו עליו במצרים ומרו עליו במדבר והמירו את הקהל עליו לפני מותם (עיין שמ' ב:ג).

יא (יד) יורה – שכר בעולם הזה. ומלקוש – שכר בעולם הבא.

יז) ועצר את־השמים – ימנע הקב"ה את רוח נבואה מעמו, חו"ש.

יט) ולמדתם אתם את־בניכם – כי לא שמעו אתם לעצמן שנאמר וידעתם היום כי לא את־בניכם אשר לא־ידעו ואשר לא־ראו את־מוסר ה' אלהיכם (יא:ב), לפיכך צריכים ללמד את כל התורה לבניכם ולספר להם את כל האותות וכל הנפלאות שעשה ה' יתברך לאבותיהם למען יאמינו בה' לשמור את כל מצותיו שנאמר "וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ה'...ויאמינו בה'" (שמ' יד:לא).

יב (כח) הטוב – מצות עשה, והישר – מצות לא תעשה. דבר אחר: מצות של דמים ישרים בעיני ה' הן, שנאמר על־הארץ תשפכנו כמים...כי־תעשה הישר בעיני ה' (כד–כה), "הכה תכה את ישבי העיר...לעשות הישר ביעיני ה'" (יג:טז, יט), "וערפו שם את העגלה...כי תעשה הישר ביעיני ה'" (כא:ד, ט), אבל לא טובות הן כי כשנתן ה' את רוח החיים בכל בריה ובריה קראם טוב שנאמר "וירא אלהים כי טוב" (בר' א:כה) "והנה טוב מאד" (בר' א:לא) ולא ראוי שיקרא טוב גם בריאתם וגם מיתתם.

יג (יד) בני־בליעל – לא פתחו אבותיהם את ידיהם בשנת השמטה כי לא האמינו בה' (עיין פירושי טו:ט). וכשראו הבנים שלא האמינו אבותיהם, אמרו נלכה ונעבדה אלהים אחרים.

טו (ט) בליעל – לא רק שלא שמע בקול ה' כשאמר כי־פתח תפתח (ח) אלא שלא האמין בו כשאמר "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים" (וי' כה:כה) לפיכך כתוב עס־לבבך. עיין טו:ט. ורע עינך באחיד – כי קרבה שנת־השבע ועלה על דעתך שלא ישאלך עכשיו אלא אם כן שלא מכוון לשלם. ולא תתן לו – כי שנת השמטה היא ותפחד שלא יהיה לך די לצורכך.

יד) מצאנך ומגרנך ומיקבך – צורכי סעודות שבת. העניק תעניק – תתן לו הרבה, לפחות כדי שלוש סעודות בשבילו וביתו ואף לאורחים. ולשון כמו "עם גדול ורב ורם כענקים" (ב:כא).

טז (טו–טז) במקום אשר־יבחר – ולא כתוב "בו" או "לשכן שמו שם" כמו בהרבה מקומות אחרים. ואיפה יבחר ה'? בארמון שבזמן כשפריש רבינו העשל זצ"ל וכשאמר במקום אשר יבחר בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות, ומכאן שאף בזמן שאין בית המקדש קיים, תחג לה' אלהיך. את־פני | ה' – פסיק, שלא יראו את פניו ממש, "כי לא יראני האדם וחי" (שם' לג:כ).

יז) תתן־לך – שיקבלו עליהם עול משפט. דבר אחר: תבחרו באנשים נכבדים בעיניכם שתשמעו לקולם ולדיניהם. דבר אחר: ושטרים תתן־לך – בזמן שנתן משה את המצוה הזאת, זכרו בני ישראל את סבלתם במצרים וזעקו לו לאמר לא נתן שוטרים עלינו כאשר עשה פרעה, שכבר ציויתנו "כמעשה ארץ מצרים...לא תעשו" (ויקרא יח:ג) והאינך זוכר מה שכתבת "ויצו

פרעה ביום ההוא את הנגשים בעם ואת שטריו" (שמ' ה:ו)?
לפיכך המשיך הכתוב אשר ה' אלהיך נתן לך - ה', ולא פרעה.
ושפטו את העם משפט צדק - ולא יענוהו בעבודה קשה.

(כ) צדק צדק תרדף - מצוה לדרשנים בדרשותיהם.

יו (א) לא-תזבח לה' אלהיך...אשר יהיה בו מום - סמוך
לפרשת משפט צדק לומר שכל הדן דין מעוות - דהיינו יטה
משפט או יכיר פנים או יקח שחד - כאילו מקריב תועבה על
מזבח ה'.

(ח) בין-דם | לדם - פסיק, שדיני נפשות לא שווים הם לדיני
ממונות ולדיני חברות וכתוב כאן כלומר שצריך להזהר במאוד
מאוד.

(טז) ולא-ישיב את-העם מצרימה למען הרבות סוס - אף
להרבות סוס בלבד, וכל שכן לגור שנאמר "נתנה ראש ונשובה
מצרימה" (במ' יד:ד) ואמר ה' "אכנו בדבר ואורשנו" (במ'
יד:ב).

יח (טז) נביא מקרבך - מתוכך, דהיינו מתוך כל אחד ואחד
מאחיד כדתנא הלל "אם אין נביאים הן בני נביאים הן" (פסחים
א:).

(יח) נביא אקים להם...ונתתי דברי בפיו - והאמר ה' כך
בחורב? ואין לי עד פרשת פנחס שאמר משה "יפקד ה'...ויאמר
ה' אל משה קח לך את יהושע" (במ' כז:טז-יח). אלא הה"ד
"ויקם משה ויהושע" (שמ' כד:יג), שאע"פ שלא עלה יהושע

לראש ההר לקבל הלוחות שנאמר "ויעל משה אל הר האלהים" (שם' כד:יג) התירו ה' לעלות עד מספיק לשמוע לקולו ללמוד את כל המצות.

כ (יט) כי האדם עין השדה לבא מפניך במצור – אין לעצים מושיע אלא אתה.

כא (יג) ובכתה את־אביה ואת־אמה – מלמד שלא ראשי לקחתה אלא אם מת גם אביה וגם אמה. וישבה בביתך – שאין לה בית אחר לפרנסה.

(טו-טז) אהובה – בעיני חבריו. שנואה – בעיני חבריו. לא־יוכל לבכר את־בן־האהובה – להתכבד את עצמו בעיניהם.

(יט) זקני עירו...שער מקמו – ולא כתוב עירם מקמם, היינו של חוריו, כי כל ימיו שסר ומרה היה מדבר לא זקני הם לענוש אותי ולא אֶשְׁפֹּט בשערי משפטם, ובא הכתוב לומר שכל יהודי חייב בדין מקומו.

כב (ב) אל־תוך ביתך – לא תוך ביתך ממש, אלא שתאכיל ותשקה את שור אחיך ואת שיו כשם שתאכיל ותשקה את שורך ואת שייך בכמות ובאיכות.

כד (יט-כב) כי־עבד היית בארץ מצרים על־כן – שלא עשו המצרים כל אלה בשבילך. כי תקצר קצירך כנגד "לא תאספון לתת תבן לעם" (שם' ה:ז). כי תחבט זיתך כנגד "ויעבדו...בפרך" (שם' א:יג) שלא שיירו זיתים לעברים לסחוט שמן לנרות של שבת. כי תבצר כרמך כנגד "וימררו את

חיהם" (שמי' א:יד) שלא שיירו לעברים אפילו עוללות כרמיהם לייץ.

כה (ו) ולא־ימחה שמו מישראל – סומך התורה יבוס לעמלק ומקישתם שנאמר תמחה את־זכר עמלק מתחת השמים (יט) לומר שיבס שמאין להקים את שם אחיו כאילו זינב נחשלים.

יג) לא־יהיה לך...אבן – לא שלך. בכיסך – ולא של אחר ברשותך. וגם לאיפה.

יז–יט) זכור את אשר־עשה לך עמלק – נתנו הרבה מצות של צדק ורחמים בסמיכות לפרשת זכור לדגש מה שעשה עמלק. "לא תראה את חמור אחיך" (כב:ד), "לא תסגיר עבד" (כג:טז), "לא תעשק שכיר עני" (כד:יד), "לא תטה משפט גר" (כד:יז) וכו', ואילו ויזנב כך כל־הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע. לא תשכח – ולא תעשה כמוהו.

כו (ו) ויענונו – אנסו המצרים את בנות ישראל. וכמו כן "ויקח אתה וישכב אתה ויענה" (בר' לד:ב).

י"א) ולביתך אתה והלוי והגר אשר בקרבך – והלוי והגר בכלל ביתך הם, וחייב אתה להכניסם.

יח) ולשמר כל־מצותיו – ואיזו מצות שייכות לקב"ה? תפילין כדתני רבותינו "א"ל רב נחמן בר יצחק לרב חייא בר אבין הני תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו? ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" (ברכות ו.). וכן דרשו את פרשת ו'ה' האמירך היום. "לא תטה משפט" (טז:יט) שנאמר "השפט כל הארץ לא יעשה

משפט" (בר' יח:כה). ושבת שנאמר "'וביום השביעי שבת וינפש" (שם' לא:יז).

כח (ז) בדרך אחד יצאו – בדרך עבודה זרה. ובשבעה דרכים ינוסו – יקבלו על עצמם שבע מצות בני נח, והה"ד "החפץ אחפץ מות רשע נאם אדני ה' הלוא בשובו מדרכיו וחיה" (יחזקאל יח:כג).

(כט) כאשר ימשש העור באפלה – הממשש עור באפלה יותר מבאור? אלא תמשש בצהרים כאשר מששו המצרים באפלה שנאמר "ויהי חשך על ארץ מצרים וימש חשך" (שם' י:כא). וכן כתוב להלן והשיב בך את כל-מדוה מצרים (ס), ודוגה אחרת בסמוך יכבה ה' בשחין מצרים (כו).

(מז-מח) לא-עבדת...בשמחה ובטוב לבב מרב כל – לא נתת מעשרות ללוים ולגרים שנאמר "ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' אלהיך ולביתך אתה והלוי והגר אשר בקרבך". (כו:יא) דבר אחר: מדה כנגד מדה: בשמחה – לא נתת אוכל לעניים לפיכך ברעב. ובטוב – לא שאב מים לצמא לפיכך בצמא, לבב – ראית לב רעיק גלוי ולא כסיהו לפיכך ובעירם, מרב כל – לא נתת צדקה כראוי לפיכך ובחסר כל.

(סג) בן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם ולהשמיד אתכם – זה עניין קשה מאד. מסביר ר' יוסי בר חנינא "כתיב ישיש ולא כתיב ישוש" (סנהדרין לט:). אעפ"כ, אין עוד דוגמה בתנ"ך כש"ישיש" נקרא הפעיל, ועוד, המילה "ישוש" אין נמצא בתנ"ך בכלל. אם כן, אפשר שהקב"ה ישיש על השמדת בני ישראל?

כט (ג-ד) לא-בלו שלמתיכם מעליכם ונעלך לא-בלתה מעל

רגלך – ולא עלה על דעתם עד שהזכירו משה שנאמר ולא־נתן
ה' לכם לב לדעת ועינים לראות...עד היום הזה.

(יט) יעשן אף – אין מקום אחר בתורה שעשן אף ה', אלא רק
חרי אף בלבד. ועישון אף יותר חמור הוא, אבל לא יכול אדם
לראות עישון אף שנאמר ואמרו כל הגוים מה חרי האף הגדול
הזה (כג). והה"ד הנסתר לה' (כח) – ויעשן אף ה' עליהם,
ואילו והנגלת לנו ולבנינו – וחרה אפו עליהם.

ל (יד) בפיך – בכל מלה ומלה שיוצאת מפיך אפשר לעשות
רצונו.

לא (ז) תבוא – כתיב מלא, לדגש שלא כתוב "תביא", שה'
יתברך הוא המביא את העם לארץ שנאמר כי־אביאנו
אל־האדמה (כ). ואם תאמר כי אתה תביא את־בני ישראל
אל־הארץ (כג), אימא התם בסתר והכא לעיני כל העם.

(טז) וזנה | אחרי | אלהי נכר־הארץ – שבורה, כאילו בכה
הקב"ה בדיבורו.

לג (ח) וללוי אמר – אל לוי ממש אמר: תמיד ואוריד לאיש
חסידיך – לא יעלה על דעתכם שדברי האורים והתומים ממכם
הם אלא לאיש חסידיך הם, היינו של הקב"ה. ולשון איש כמו
"ה' איש מלחמה" (שמו' טו:ג). ואם איש מלחמה הוא, ק"ו איש
חסד.

(יט) יזבחו זבחי־צדק – יתנו מתנות צדקה מכל העושר שהשפיע
עליהם הקב"ה.

לד (א-ד) ויראהו...הראיתיך – אי אפשר לראות את כל הארץ ממקום הזה, לכן כתוב הראיתיך – בעזרת ה' – ולא "ראית". וגם מצאתי כן בדברי הרב טיגיי.

(ח) ויבכו בני ישראל את משה – "את" כמו "עם" כדתנן "ומשה כותב בדמע" (בבא בתרא טו.).

נ"ד

יהושע א (ב-ו) להם...לאבותם – ולא "לכם" ו"לאבותיכם" שלא יאמר אדם שהשררה מביאה לידי עשירה.

(ז) ממנו – נראה שצריך לומר "ממנה", דהיינו ככל-התורה, אבל כוונת המלה היא אשר צוך משה, דהיינו פסקיו ופסקי הרבנים אחריו והרבנים אחריהם, ללמד שמכאן ואילך תעשה לפי תורה שבעל פה ולא לפי מה שכתוב בתורה בלבד.

תהלים כט (ט) ובהיכלו כלו אמר כבוד – מעשה היה באיש נוצרי שראיתי והיה עומד כל יום ויום ברה"ר והיה קורא כבוד כבוד בקול רם. ואולי שזה לא רחוק מן הראוי לנו, שכל העולם הוא היכלו, רק שכל מעשינו וכל דברינו יקראו כבוד. דבר אחר: סמוך לזה כתוב מזמור שיר-חנכת הבית לדוד (ל:א), ולפי המלבי"ם הבית הוא "הגוף שהוא מעון לנפש". לפיכך, נצריך שיאהב כל אדם את ה' בכל כחו עד שתקרא נפשו בכל שעה בשמחה ובירא כבוד.

צו (י) אמרו בגוים ה' מלך – אסמכתא לכיסוי הראש.

קד (ד) עשה מלאכיו רוחות – שנאמר "ורוח נסע מאת ה'" (במ' יא:לא) משרתיו אש להט – שנאמר "גפרית ואש מאת ה' מן השמים" (בר' יט:כד).

ישעיהו נח (ז) ומבשרך לא תתעלם – לא תשב במקום שאין עניים, "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דב' טו:יא) ואם לא תראה את הערום, איך תכסהו? אם לא תשמע את צעקתו, איך תביא אותו בית? ואם לא תקרה עליו בדרך, איך תפרס לו

לחמך?

אבות א' (ו) והוי דן את כל האדם לכף זכות – תראה את כל האדם כאילו הוא חכם ותלמד ממנו. ואדם שלא ידוע אם הוא שווה לך, דן לכף זכות שהוא ראוי להיות חברך.